

Univerzita Karlova v Praze
Přírodovědecká fakulta
katedra sociální geografie a regionálního rozvoje

Michal Karásek

Vývoj a změny sektorové struktury
hospodářství Česka

Bakalářská práce

Praha 2007

Vedoucí práce: RNDr. Ludvík Kopačka, CSc.

Prohlašuji, že jsem předkládanou práci vypracoval samostatně za použití uvedené literatury.

Praha, 5. srpna 2007

.....

Děkuji svému školiteli Dr. Ludvíku Kopačkovi za cenné rady a konstruktivní připomínky, které mi usnadnily zpracovat tuto práci a lépe se orientovat v dané problematice.

V Praze, 5. srpna 2007

Obsah práce

Seznam tabulek	5
Seznam obrázků	6
1. Úvod.....	8
2. Cíl práce a hypotézy	10
3. Metodika práce a definice hospodářských sektorů	11
4. Vývoj sektorové struktury hospodářství v Česku	15
4.1. Období první republiky 1918-1938	20
4.2. Období po Mnichovu a protektorát Čechy a Morava 1938-1945.....	23
4.3. Poválečné období a socialismus 1945-1989	25
4.4. Transformační období po roce 1989 až do současnosti.....	30
5. Regionální srovnání vývoje v Česku v období 1961-2001.....	33
5.1. Vývoj v krajích Česka.....	33
5.2. Vývoj v okresech Česka	35
5.3. Vývojová proměnlivost jednotlivých hospodářských sektorů v území	43
6. Srovnání vývoje sektorové struktury Česka a vyspělých zemí.....	45
6.1. Srovnání na základě zaměstnanosti	46
6.2. Srovnání založené na ekonomických ukazatelích	51
7. Výsledky a závěry.....	54
Literatura a datové zdroje	57
Přílohy.....	59

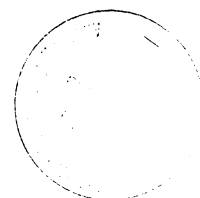
Seznam tabulek

1. Podíl ekonomicky aktivních v hospodářských sektorech z dat sčítání lidu 1921-2001	17
2. Podíl obyvatelstva příslušného k priméru (zemědělství, lesnictví a rybářství) a k průmyslu podle velikostních skupin obcí Česka v letech 1930-1970.....	18
3. Zaměstnanost v jednotlivých hospodářských odvětvích v roce 1910 (%).....	20
4. Podíly ekonomicky aktivních v jednotlivých průmyslových odvětvích - vývoj v zastoupení v letech 1921 a 1930 (%)	21
5. Celková zaměstnanost a zaměstnanost v hospodářských odvětvích v roce 1930 a 1939, 1942 a 1943 na území protektorátu Čechy a Morava.	24
6. Vývoj podílu ekonomicky aktivních v jednotlivých průmyslových odvětvích 1961-1991.	28
7. Obrat zahraničního obchodu ČSSR v letech 1948-1980 v %	30
8. Hodnoty variačních koeficientů zaměstnanosti v jednotlivých sektorech hospodářství - okresy Česka (1961-2001).....	44
9. Hodnoty variačních koeficientů zaměstnanosti v jednotlivých sektorech hospodářství - kraje Česka (1961-2001)	44
10. Hodnoty variačních koeficientů zaměstnanosti v jednotlivých sektorech hospodářství - vyspělé státy (1960-2000).....	44
11. Vývoj zaměstnanosti v sektorové struktuře hospodářství v % (Česko – vyspělé země)	46
12. Zaměstnanost v hospodářských sektorech vybraných zemí EU v roce 2005	50
13. Struktura národního důchodu Česka v letech 1948-1983.....	52
14. Tvorba HDP v hospodářských sektorech vybraných zemí.....	52
15. Podíl jednotlivých hospodářských sektorů na HDP zemí EU za rok 2002	53

Seznam obrázků

1. Geografická organizace ekonomických sektorů a orientace koncentračních procesů	13
2. Podíl ekonomicky aktivních v hospodářských sektorech z dat sčítání lidu 1921-2001	17
3. Podíl obyvatelstva příslušného k zemědělství, lesnictví a rybnářství podle velikostních skupin obcí Česka v letech 1930-1970	19
4. Podíl obyvatelstva příslušného k průmyslu podle velikostních skupin obcí Česka v letech 1930-1970.....	19
5. Podíl vybraných států na obratu zahraničního obchodu ČSR v %	22
6. Podíl průměrného počtu pracovníků v civilním sektoru národního hospodářství v Česku podle hospodářských sektorů (1948-2003).....	27
7. Bazický index zastoupení průměrného počtu pracovníků v civilním sektoru národního hospodářství v Česku v primárním sektoru hospodářství (1948-2003).....	27
8. Bazický index zastoupení průměrného počtu pracovníků v civilním sektoru národního hospodářství v Česku v sekundárním sektoru hospodářství (1948-2003)	28
9. Bazický index zastoupení průměrného počtu pracovníků v civilním sektoru národního hospodářství v Česku v terciárním sektoru hospodářství (1948-2003)	29
10. Ekonomicky aktivní v primárním sektoru v roce 1961 - okresy Česka.....	36
11. Ekonomicky aktivní v primárním sektoru v roce 2001 - okresy Česka.....	36
12. Index vývoje v zastoupení ekonomicky aktivních v priméru mezi roky 1991 a 2001 (1991 = 100) - okresy Česka.....	37
13. Ekonomicky aktivní v sekundárním sektoru v roce 1961 - okresy Česka.....	39
14. Index vývoje v zastoupení ekonomicky aktivních v sekundéru mezi roky 1961 a 1970 (1991 = 100) - okresy Česka.....	39
15. Ekonomicky aktivní v sekundárním sektoru v roce 2001 - okresy Česka.....	40

16. Index vývoje v zastoupení ekonomicky aktivních v sekundéru mezi roky 1991 a 2001 (1991 = 100) - okresy Česka	40
17. Ekonomicky aktivní v terciárním sektoru v roce 1961 - okresy Česka	42
18. Ekonomicky aktivní v terciárním sektoru v roce 2001 - okresy Česka	42
19. Index vývoje v zastoupení ekonomicky aktivních v terciéru mezi roky 1991 a 2001 (1991 = 100) - okresy Česka.....	43
20. Zaměstnanost v priméru ve vybraných zemích Evropy v % (1960-2000)	47
21. Zaměstnanost v sekundéru ve vybraných zemích Evropy v % (1960-2000)	48
22. Zaměstnanost v terciéru ve vybraných zemích Evropy v % (1960-2000).....	49
23. Zaměstnanost v hospodářských sektorech vybraných zemí EU v roce 2005	51

Kapitola 1

Úvod

Ve své bakalářské práci se soustředuji na sledování vývoje a změn sektorové struktury hospodářství v Česku od vzniku Československa do současnosti. V tomto dlouhém období byl vývoj našeho hospodářství významně ovlivněn řadou historických, politických a dalších událostí. Mezi významné mezníky a periody naší historie ve 20. století bezpochyby patřila již příslušnost k rakousko-uherské monarchii a pozdější vznik samostatného Československa po první světové válce. Relativně úspěšné období tzv. první republiky ukončil Mnichov 1938 a německá okupace s obdobím protektorátu. Krátké poválečné období vystřídalo přes 40 let dlouhé období socialismu, které přineslo nejzávažnější změny sektorové struktury hospodářství, ale hlavně divergentní deformace proti vyspělému světu, které se pokouší odstraňovat transformační období po roce 1989. Z hlediska vývoje, změn i deformací sektorové struktury hospodářství sehrála rozhodující roli rychle a pronikavě se měnící geopolitická a s ní geoekonomická poloha a orientace. Všechny tyto významné události bezpochyby ovlivnily či deformovaly vývoj společnosti, hospodářství a území a tedy i sektorovou strukturu. Právě zkoumání posledního jmenovaného bodu je náplní této práce.

Pokud hledáme objektivní přístup ke studiu této problematiky, je nutné čerpat informace z oblasti ekonomie, geografie, historie a dalších vědních oborů. Tento přístup je nutný i z povahy vymezení sektorové struktury, která je tvořena mnoha subjekty a tvoří jakýsi agregát a konstrukci. Jednotlivé subjekty jsou přitom vnitřně, ale i vnějším způsobem determinované a nelze jednoznačně určit jakým směrem se budou dále vyvíjet.

Z geografického hlediska je významné sledování aktivit jednotlivých subjektů národního hospodářství v území a identifikace regionálních odlišností a vazeb. Proměny

sektorové struktury hospodářství se tak významně zapsaly i do charakteristik regionů. Cílem této práce je zhodnocení objektivního vývoje jak z geografického, tak i ekonomického hlediska. Velmi významné je i objektivní zhodnocení složitých vazeb, které sektorovou strukturu ovlivňují.

Kapitola 2

Cíl práce a hypotézy

Cílem této práce je objektivní zhodnocení vývoje sektorové struktury hospodářství v Česku od vzniku Československa až do současnosti a hledání deformací, které vznikly během tohoto 90 let dlouhého období. Předkládaná práce se dále zabývá mezinárodním srovnáním, které je klíčem k hledání deformací v sektorové struktuře hospodářství. Zásadní deformace vznikly především v období socialismu (1948-1989). Z tohoto důvodu se práce nejvíce soustřeďuje na socialistické období a transformační období po roce 1989, které přineslo podstatné hospodářské a společenské změny.

Hlavní hypotéza předpokládá, že v období socialismu byla sektorová struktura výrazně deformována a její vývoj byl odlišný od objektivních tendencí vývoje a změn ve vyspělém světě.

Česko na počátku tohoto období naprosto změnilo svojí prozápadní orientaci z doby první republiky na provýchodní a vydalo se směrem spolupráce se Sovětským svazem a jeho satelity. Tato klíčová změna orientace způsobila značné deformace ve vývoji našeho hospodářství. Srovnání trendů v hospodářsky vyspělých zemích a v Česku by mělo být odpovědí na tuto hypotézu.

Druhá hypotéza předpokládá, že pronikavé změny sektorové struktury hospodářství se výrazně promítly do regionálního rozmístění hospodářských aktivit v území.

Hlavním posláním hypotézy je zjistit průběh, hloubku a intenzitu strukturálních změn a rozdílů - zda se strukturální rozdíly mezi regiony (územními jednotkami), popřípadě státy v čase snižují nebo zvyšují.

Kapitola 3

Metodika práce a definice hospodářských sektorů

Objektivní hodnocení sektorové struktury hospodářství je závislé na množství dostupných údajů, přesnosti dat, definici a vymezení jednotlivých sektorů. Sektorová struktura je nejčastěji hodnocena na základě údajů o *zaměstnanosti*, méně často nebo doplňkově se používá dalších ukazatelů, a to hlavně ekonomických. Na prvním místě je třeba uvést agregátní ekonomický ukazatel *HDP*, případně *národní důchod* za jednotlivé sektory. V této práci vycházím především z dat o zaměstnanosti v jednotlivých sektorech, která jsou poměrně dobře dostupná za Česko i za vyspělé země a jsou klíčová pro hodnocení odlišností vývoje v jednotlivých hospodářských sektorech v Česku a ve vyspělých zemích. Základní hodnocení založené na zaměstnanosti je dále doplněno o výše zmíněné ekonomické ukazatele.

Sektorovou strukturu hospodářství můžeme vymežit na základě tří hlavních sektorů, které nazýváme *primér, sekundér a terciér*. S rostoucím významem terciéru je vhodné použít i další členění na *kvartérní*, popřípadě *kvintérní* sektor. Poslední dva jmenované sektory představují rychle se rozvíjející progresivní odvětví jako je věda a výzkum, bankovníctví, pojišťovnictví aj. Jejich analýza je ale komplikovaná z důvodů nedostačujícího množství dat a pramenů.

Strukturu národního hospodářství můžeme členit na sektorovou nebo odvětvovou (Kopačka 1996). Odvětvová struktura se člení do jednotlivých odvětví hospodářství jako je zemědělství, lesnictví, průmysl (těžba a zpracování surovin, zpracovatelský průmysl, výroba a rozvod elektřiny, plynu a vody), stavebnictví, doprava apod. Dřívější socialistická klasifikace odvětví (a oborů) hospodářství a průmyslu byla po roce 1989 postupně nahrazena mezinárodní klasifikací (u průmyslu ISIC), jejíž česká modifikace

má název *odvětvová klasifikace ekonomických činností (OKEČ)*. Právě z dat za odvětví můžeme agregovat data za jednotlivé hospodářské sektory a vytvořit tak sektorovou strukturu hospodářství. Zahrnutí jednotlivých odvětví do jednotlivých sektorů se může mezinárodně lišit, proto je důležité si předem vymežit, z kterých odvětví se daný hospodářský sektor skládá.

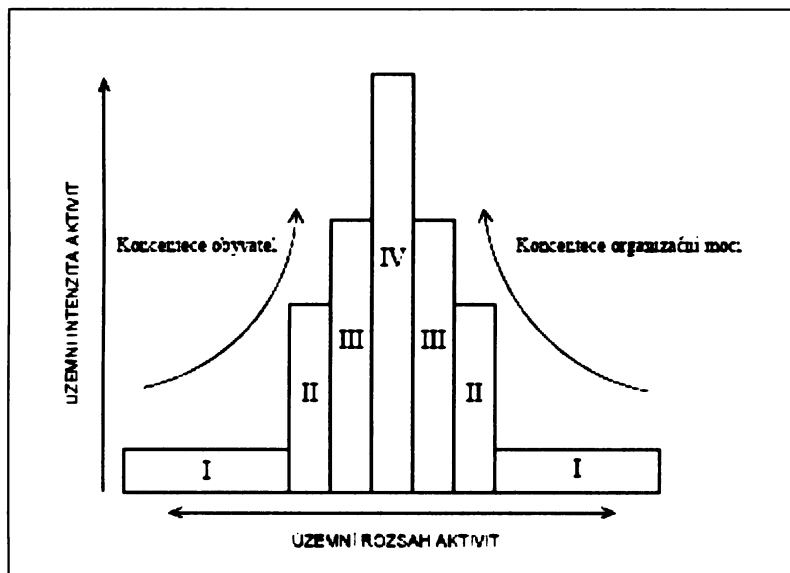
Do **primárního sektoru** v této práci zahrnuji odvětví zemědělství, lesnictví a rybolov. **Sekundární sektor** tvoří průmysl (těžba a zpracování surovin – ve světě se nezřídka zahrnuje do primárního sektoru; zpracovatelský průmysl; výroba a rozvod elektřiny, plynu a vody – ve světě někdy řazeno jako „public utilities“ do terciéru) a stavebnictví. **Terciární sektor** pak představují ostatní odvětví hospodářské činnosti jako obchod, doprava, spoje a telekomunikace, školství, zdravotnictví, finanční zprostředkování aj. V mezinárodním srovnání můžeme zaznamenat určité odlišnosti ve vymezení sektorů. V některých zemích se odvětví těžby zahrnuje do priméru. Dále není výjimkou, že můžeme nalézt odvětví stavebnictví v terciárním sektoru namísto sekundárního. Pokud srovnáváme vývoj zemí s odlišným vymezením jednotlivých sektorů, je nutné tyto trendy sledovat v dlouhodobém vývoji (Kopačka 1996).

Dále je třeba si uvědomit, že primární a sekundární sektor jsou ryze výrobní sektory, zatímco terciér, kvartér a kvintér jsou především nevýrobní sektory. Primární sektor produkuje jednoduchou prvovýrobu, zatímco sekundér respektive průmysl produkuje složitější výrobky s vyšší přidanou hodnotou.

Jednotlivé sektory můžeme od sebe odlišit i na základě vývojové složitosti, dynamičnosti a územní koncentrace. Obecně se dá konstatovat, že postupujeme od nejjednodušších forem hospodářské činnosti ke složitějším formám. Klasické je vývojové členění společnosti od *pre-industriální* k *industriální* až k *post-industriální* (Bell 1973, In: Blažek, Uhlíř 2002, s. 128). V pre-industriální fázi vývoje převažuje zaměstnanost v primárním sektoru, v industriální fázi roste a posléze dominuje význam sekundárního sektoru. V poslední post-industriální fázi je zaměstnanost koncentrována do terciárního, kvartérního a kvintérního sektoru. Tato posloupnost vývoje souvisí i s progresivitou jednotlivých odvětví, finanční výnosností a územním rozmístěním. Další vývojové členění fázi interpretuje Hampl v posloupnosti „*statická-dynamická-organická společnost*“ (Hampl 2005, s. 20). Z geografického hlediska je významné sledovat územní rozsah a územní koncentraci jednotlivých sektorů. Výstižně jsou tyto jevy znázorněny na převzatém obr. 1 (Hampl 1998, s. 80). Primární sektor na rozdíl od ostatních zaujímá značné území a má tedy plošný charakter. Ostatní sektory se

vyznačují rostoucí mírou územní a funkční koncentrace a mají převážně bodový respektive areálový charakter. Územní intenzita a progresivita roste v posloupnosti primární, sekundární, terciární, kvartérní případně kvintérní sektor.

Obr. 1: Geografická organizace ekonomických sektorů a orientace koncentračních procesů

Pramen: převzato z: HAMPL, M. (1998): Realita, společnost a geografická organizace: hledání integrálního řadu. Přírodovědecká fakulta UK, Praha, s. 80). Upravené schéma podle Korčák, 1973 a Dostál a Hampl, 1994.

Pokud hodnotíme sektorovou strukturu hospodářství z hlediska zaměstnanosti, vycházíme obvykle z údajů pracovních statistik nebo sčítání lidu. Oba tyto prameny byly v práci využity. Průběžné roční statistiky uvádějí průměrné počty zaměstnaných v jednotlivých odvětvích (sektorech), zatímco údaje ze sčítání lidu poskytují informace o ekonomicky aktivním obyvatelstvu. Počty pracovníků v národním hospodářství jsou silně ovlivněny ekonomickou aktivitou obyvatelstva. Metodický problém, který komplikoval srovnatelnost sektorů v čase, byl podíl osob s nezjištěným odvětvím¹, který se významně projevil v letech sčítání lidu 1991 a především v roce 2001. Hlavním důvodem byl zvýšený počet nezaměstnaných osob. V období socialismu byla úroveň ekonomické aktivity velmi vysoká díky povinnosti pracovat. Po roce 1989 byla tato povinnost zrušena a míra ekonomické aktivity se snížila. Z těchto důvodů byl v roce sčítání lidu 1991 a 2001 počet ekonomicky aktivních snížen o počet osob s nezjištěným odvětvím a následně byla spočtena méně deformovaná struktura, která umožňuje lepší srovnání v čase. Inspirací byla publikace Hampl 2005, s. 69, kde autor použil tuto metodu „očistění“.

Tato metoda „očistění“ byla aplikována i na nižší administrativně-správní celky (tj. kraje a okresy) Česka v letech sčítání lidu 1991 a 2001. Další úprava se vztahovala na odlišné vymezení krajů v jednotlivých sčítáních lidu. Regionální analýza je založena na sčítáních lidu 1961, 1970, 1980, 1991 a 2001. Všechny údaje byly přepočítány na 14 krajů Česka vymezených ke sčítání lidu 2001. Základními stavebními kameny byly vždy okresy, které byly agregovány do vyšších celků, tedy krajů. Nejsou zde tedy zhodnoceny administrativní přesuny obcí mezi kraji, případně okresy. Tento nedostatek ovšem zásadně neovlivňuje regionální rozmístění sledovaného jevu.

V případě ekonomického srovnání, které je v práci také obsaženo, je vhodné si definovat základní použité makroekonomické ukazatele. **Hrubý domácí produkt (HDP)** je „celková hodnota finálních statků a služeb vyrobených v ekonomice země za určité období a procházející trhem vyjádřená v peněžních jednotkách“ (Fialová 1998, s. 54). Další ukazatel, který charakterizuje výkonnost národní ekonomiky je **hrubý národní produkt (HNP)**. Od HDP se liší tím, že zahrnuje produkci národních firem v zahraničí, ale naopak nepočítá s produkcí zahraničních firem ve vlastní zemi. Poslední ukazatel je **národní důchod** a můžeme ho definovat jako „hrubý národní produkt zmenšený o obnovovací investice a nepřímé daně“ (Fialová 1998, s. 94).

Kapitola 4

Vývoj sektorové struktury hospodářství v Česku

Tato kapitola se zabývá dlouhodobým vývojem sektorové struktury hospodářství v období od vzniku Československa až po současnost. Kapitola je rozdělena do čtyř klíčových období, které významně utvářely naše dějiny, hospodářství a území. Některá dlouhá období, například socialistické, je třeba rozdělit do více dílčích period.

Vývoj sektorové struktury hospodářství byl v dlouhém sledovaném období silně ovlivněn jak vnitřními (domácími), tak vnějšími (zahraničními a geopolitickými) vlivy. Za nejvýznamnější vnější zásahy do české ekonomiky můžeme považovat ztrátu československého pohraničí po Mnichovské dohodě, vyhlášení protektorátu Čechy a Morava, intervenci vojsk Varšavské smlouvy v roce 1968 a významné ovlivňování domácí politiky v období socialismu Sovětským svazem. Za významné vnitřní faktory můžeme považovat domácí politický vývoj a nivelizační politiku v období socialismu. Dalším významným vnitřním faktorem byla hospodářská pomoc Slovensku, která započala vznikem Československa a skončila až rozdělením Československa. Výjimkou bylo pouze válečné období 1939-1945, kdy bylo Slovensko samostatným státem.

Úvodní dlouhodobý pohled na vývoj sektorové struktury hospodářství z hlediska ekonomické aktivity obyvatelstva poskytuje tabulka 1 a obrázek 2. Jednotlivé údaje se vztahují k jednotlivým datům sčítání lidu. Vývoj v jednotlivých sektorech hospodářství se v čase měnil s různou dynamikou a z různých důvodů.

Vývoj v primárním sektoru byl provázen řadou změn. Nejprve se snižoval podíl ekonomicky aktivních v priméru, což dokazují výsledky ze sčítání lidu 1921 a 1930. V období protektorátu se pak krátkodobě zvýšila zaměstnanost, ale po válce se vrátila na úroveň k roku 1930. V následujícím dlouhém období (1950-1980) podíl ekonomicky aktivních v priméru významně poklesl. Toto období pak vystřídalo období stagnace

(1980-1989), které bylo ukončeno transformací naší ekonomiky. V transformačním období byla dynamika změn vůbec nejvyšší.

Větší význam pro naše hospodářství měl sekundární sektor respektive průmysl. Průmysl má v českých zemích dlouholetou tradici už z dob Rakouska-Uherska. Proto podíl pracujících v sekundéru byl poměrně vysoký již v počátečním sledovaném období. Silně industrializovaný stát byl znovu industrializován v poválečných letech. Těžiště tehdejších zájmů leželo v podpoře těžkého průmyslu. Vrchol byl zaznamenán v 60. letech 20. století, kdy v sekundárním sektoru pracovala polovina zaměstnaných. Následující období 1961-1991 bylo obdobím stagnace. V tomto období se vývoj zaměstnanosti v sekundéru začal významně odlišovat od vývoje ve vyspělých zemích (blíže kapitola 6). Zlomem ve vývoji byla opět transformace, kterou provázal pokles zaměstnanosti v sekundéru. Nejdynamičtějších změn, podobně jako v případě ostatních sektorů, bylo dosaženo v první fázi transformace. Pokles zaměstnanosti v sekundéru však nebyl tak razantní jako v případě primárního sektoru.

Dlouhodobý vývoj v terciárním sektoru byl velmi neobvyklý a odporoval principu vývojových stádií společnosti. V období první republiky se význam terciárního sektoru zvyšoval, což byl přirozený vývoj. Neobvyklý vývoj pak následoval v období socialismu. V letech sčítání 1950 a 1961 byl podíl ekonomicky aktivních v terciéru nižší než v roce 1921. K mírnému návratu k přirozenější sektorové struktuře zaměstnanosti dopomohly reformy v druhé polovině 60. let. V roce 1970 byl podíl ekonomicky aktivních v terciéru přibližně stejný jako v roce 1930. Tato neuvěřitelná deformace vývoje provázela naše hospodářství po celé období socialismu. K určitému nárůstu sice průběžně docházelo, ale tento nárůst byl velmi sporadický. Dynamická změna spojená s přesunem pracovníků do terciéru s ostatních sektorů nastala až v období transformace. Rozdíl v zastoupení ekonomicky aktivních v terciárním sektoru byl mezi léty 1991 a 2001 velmi významný (viz tabulka 1)

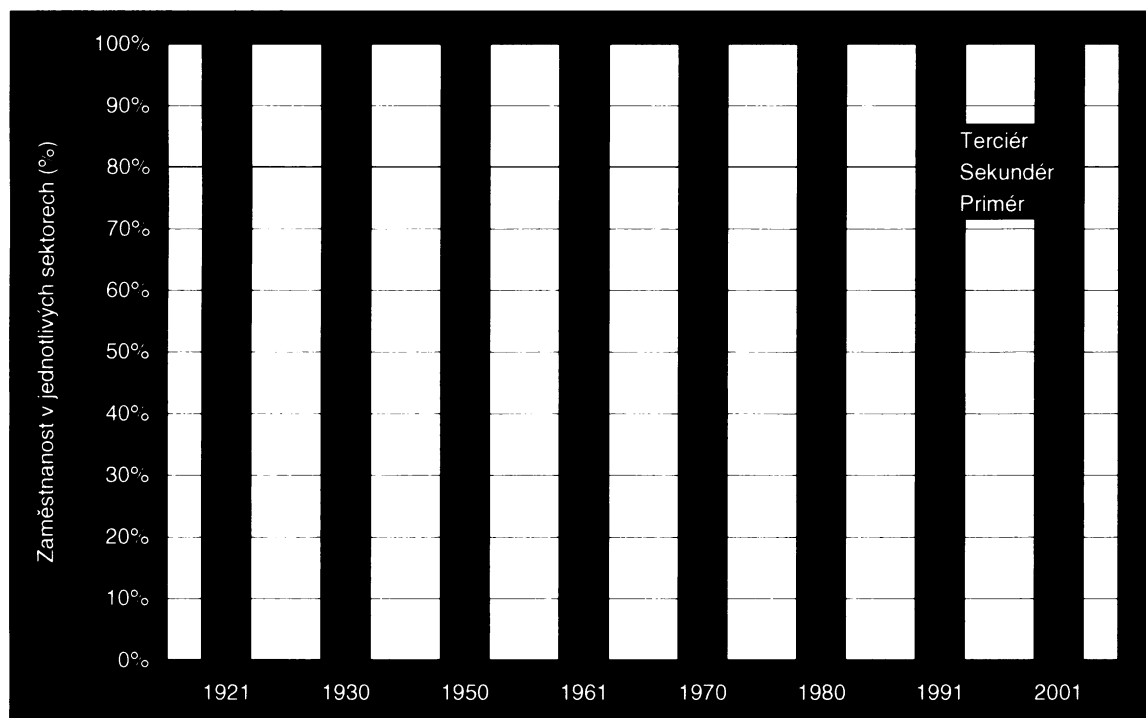
Tab. 1: Podíl ekonomicky aktivních v hospodářských sektorech z dat sčítání lidu 1921-2001

Rok sčítání	Primér (%)	Sekundér (%)	Terciér (%)	Celkem (%)
1921	29.5	38.0	32.5	100.0
1930	26.9	37.5	35.6	100.0
1950	26.7	43.8	29.5	100.0
1961	20.9	50.3	28.7	100.0
1970	14.8	49.4	35.9	100.0
1980	12.0	49.6	38.4	100.0
1991	12.0	46.3	41.7	100.0
2001	4.7	40.7	54.6	100.0

Prameny dat: SRB, V. (2004): Tisíc let obyvatelstva českých zemích. ČSÚ: Sčítání lidu 1991 a 2001

Poznámka: Podíly ekonomicky aktivních ze sčítání lidu 1991 a 2001 byly metodicky upraveny z důvodu vysokého počtu osob s klasifikací nezjištěné odvětví. Blíže v kapitole 3 metodika práce.

Obr. 2: Podíl ekonomicky aktivních v hospodářských sektorech z dat sčítání lidu 1921-2001

Pramen: viz tab. 1

Další hodnocení si klade za cíl výstižně popsat dynamiku vývoje zaměstnanosti v jednotlivých velikostních skupinách obcí. Podíly se přímo nevztahují k zaměstnaným, ale k obyvatelstvu příslušnému k tomuto zaměstnání. Sledované období 1930-1970 je detailně rozčleněno podle jednotlivých velikostních skupin obcí a do čtyř časových úseků. Podrobné informace zachycuje tabulka 2 a obrázky 3 a 4. Ve sledovaném období ještě probíhala koncentrace obyvatelstva do měst (Hampl 2005 s. 27, tab. 3) a také socialistická industrializace, která započala v 50. letech 20. století. Spojení urbanizace a

industrializace je často diskutováno v odborné literatuře (HAMPL 1996, 1998, 2005). Významný vliv na rozmístění obyvatelstva měl také poválečný odsun německého obyvatelstva a následné doosidlování pohraničí. Odhadnout jaký dopad měly tyto události na zaměstnanost v jednotlivých sektorech hospodářství je ovšem obtížné.

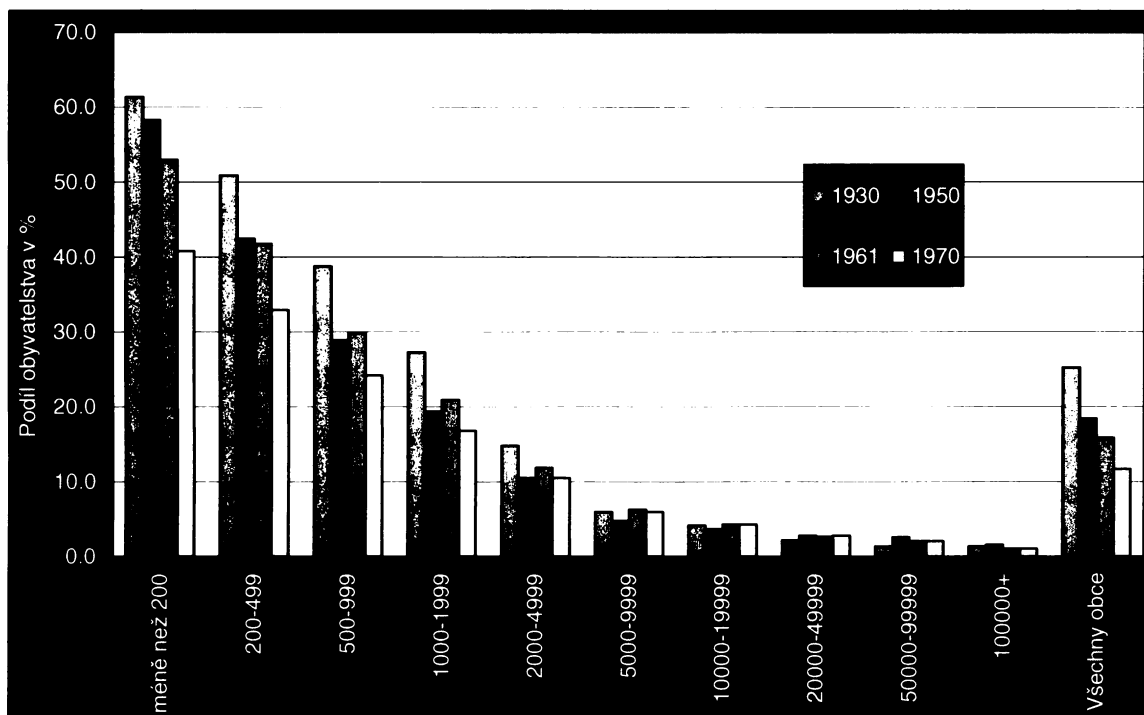
Na základě údajů z tabulky 2 můžeme konstatovat, že velikost obce silně ovlivňuje zaměstnanost v primárním sektoru. Obecně můžeme říci, že čím je obec menší, tím má vyšší podíl obyvatelstva příslušného k priméru. Toto konstatování platí po celé sledované období a výstižně je zachyceno na obrázku 3. Obecně vyšší podíly zaměstnaných vykazovaly obce pod 2000 obyvatel. Jiné závěry platí pro obyvatelstvo příslušné k průmyslu. Podíl obyvatel příslušných k průmyslu byl ve sledovaných období nejnižší u malých obcí. S rostoucí velikostní kategorií obce se zvyšoval tento podíl až do kategorie obcí do 10 000 obyvatel. U větších měst se tento podíl snižuje, jelikož do větších měst je soustředěn terciární sektor. Výjimku tvořila kategorie středně velkých měst s 20000-49999 obyvateli. Zde byl podíl obyvatelstva příslušného k průmyslu mírně vyšší než v sousedních kategoriích. Důvodem může být lokalizace průmyslových závodů v těchto městech.

Tab. 2: Podíl obyvatelstva příslušného k priméru (zemědělství, lesnictví a rybnářství) a k průmyslu podle velikostních skupin obcí Česka v letech 1930-1970

Velikostní skupina obcí	Podíl obyvatel pracujících v priméru v %				Podíl obyvatel pracujících v průmyslu v %			
	1930	1950	1961	1970	1930	1950	1961	1970
méně než 200	61.4	58.3	53.0	40.8	23.0	13.9	16.7	19.1
200-499	50.9	42.5	41.8	33.0	30.8	22.5	23.8	24.2
500-999	38.8	28.9	29.9	24.2	39.5	31.8	32.3	29.9
1000-1999	27.3	19.4	20.9	16.8	47.3	36.8	38.7	35.0
2000-4999	14.8	10.5	11.9	10.5	52.1	41.3	44.2	40.2
5000-9999	6.0	4.8	6.3	6.0	52.6	40.6	47.3	43.8
10000-19999	4.2	3.7	4.3	4.3	45.2	36.0	41.6	39.7
20000-49999	2.2	2.8	2.7	2.8	48.5	41.7	46.5	41.3
50000-99999	1.4*	2.6	2.1	2.1	41.4*	38.3	40.9	41.0
100000+		1.6	1.1	1.1		33.6	36.3	27.5
Celkem	25.3	18.4	15.9	11.7	41.4	33.3	37.5	34.4

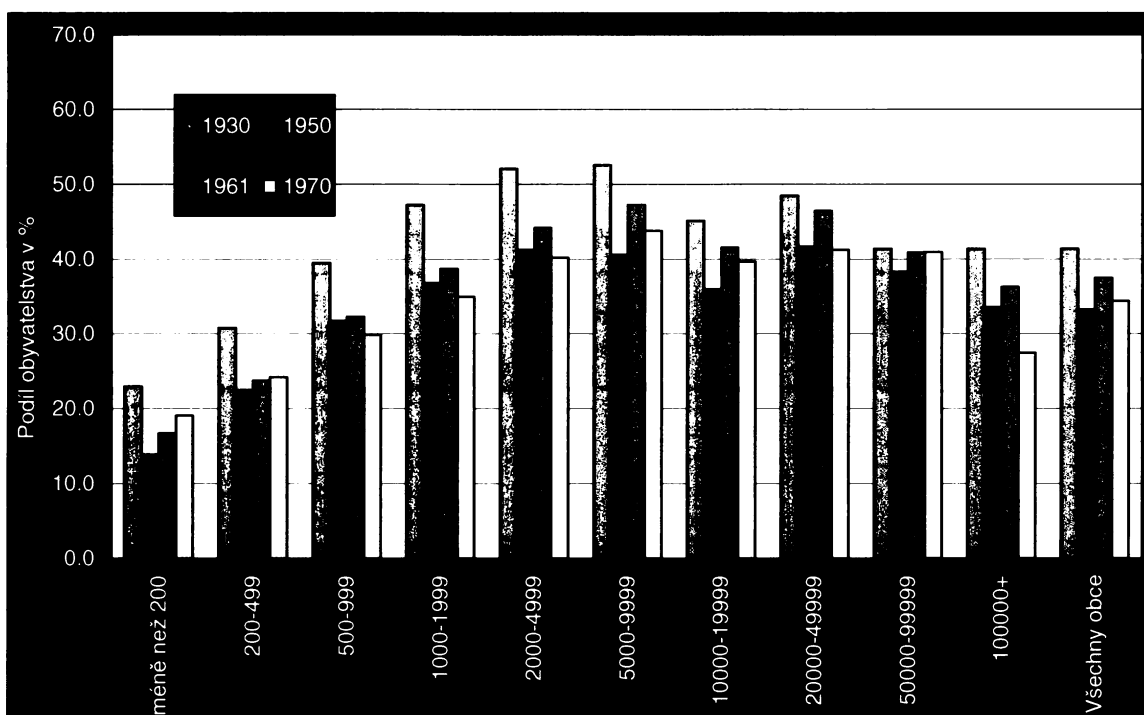
Pramen: Demografická příručka 1982 . *poznámka: tato hodnota je společná pro obě kategorie

Obr. 3: Podíl obyvatelstva příslušného k zemědělství, lesnictví a rybnářství podle velikostních skupin obcí Česka v letech 1930-1970

Pramen dat: viz tab. 2

Obr. 4: Podíl obyvatelstva příslušného k průmyslu podle velikostních skupin obcí Česka v letech 1930-1970.

Pramen dat: viz tab. 2

4.1 Období první republiky 1918-1938

První podkapitola se zabývá obdobím od vzniku Československa a končí datem, které je spojeno s podpisem Mnichovské dohody. Hodnocení naší sektorové struktury hospodářství se v tomto období opírá o data ze sčítání lidu 1921 a 1930. Další statistické podklady jsou získány z publikací zabývajících se našimi hospodářskými dějinami (např. Průcha 2004, Půlpán 1993).

Vývoj našeho hospodářství v tomto období vycházel s podmínek, které zde byly nastoleny již za Rakouska-Uherska. Z tohoto důvodu je nutné si připomenout i období krátce před vznikem Československa. Již v tomto období patřily České země mezi silně industrializované státy Evropy. V rámci Rakouska-Uherska plnily významnou roli průmyslové základny státu. Na území Českých zemí bylo koncentrováno 52 % průmyslových a živnostenských závodů a 56,9 % zaměstnaných v průmyslu celého Předlitavska (údaje převzaty: Půlpán 1993, str. 118). Základní informace o zaměstnanosti v jednotlivých hospodářských odvětvích a srovnání se zeměmi Předlitavska uvádí tabulka 3. Z podílu zaměstnanosti v jednotlivých hospodářských odvětví můžeme usoudit, že České země měly v tomto období zemědělsko-průmyslový charakter hospodářství. Průmysl zde hrál významnou úlohu, podobně jako ve vyspělých alpských zemích Rakouska. Podíl zaměstnaných v zemědělství však byl poměrně nízký ve srovnání s tehdy agrárními jižními zeměmi či Slovenskem. Jediné odvětví, které bylo méně rozvinuté oproti vyspělým zemím monarchie, byl obchod a doprava.

Tab. 3: Zaměstnanost v jednotlivých hospodářských odvětvích v roce 1910 (%)

Území	Zemědělství, lesnictví a rybolov	Průmysl a živnosti	Obchod, doprava a ostatní
České země	39	35	26
Alpské země	21	40	39
Dolní Rakousy	39	30	31
Jižní země	65	15	20
Halič, Bukovina	79	8	13

Pramen: Převzato z publikace: PŮLPÁN, K. (1993): Nástin českých a československých hospodářských dějin do roku 1990, 1.díl. Univerzita Karlova, Praha s. 120. Tabulka je upravena autorem

Vývoj sektorové struktury charakterizovaný dvěma sčítáními lidu 1921 a 1930 je zachycen v tabulce 1. Podstatnou změnou v sektorové struktuře hospodářství v tomto období byl mírný pokles podílu ekonomicky aktivních v primárním sektoru a naopak

zvýšení ekonomické aktivity v terciárním sektoru. Ekonomická aktivita v sekundéru spíše stagnovala. V mezinárodním srovnání byla Česká sektorová struktura velmi podobná struktuře vyspělých zemí (bližší údaje viz Průcha 2004, s. 38).

Výjimečný rozbor si zaslouží průmysl, který významně ovlivňoval naše hospodářství. Detailní údaje vztahující se k struktuře průmyslových odvětví z hlediska ekonomické aktivity poskytuje tabulka 4. Nejvyšší zastoupení ekonomicky aktivních v tomto období vykazoval textilní a strojírenský průmysl. V období 1921-1930 se nejvíce zvýšily podíly v průmyslových odvětvích energetika, průmysl kamene a zemin a dále v polygrafickém a uměleckém průmyslu. Významný pokles byl zaznamenán v případě hornictví a hutnictví a také v chemickém průmyslu. Zaměstnanost v ostatních odvětvích se příliš neměnila. Strukturálním problémem byla vysoká zaměstnanost v textilním průmyslu. Toto odvětví, které bylo vesměs lokalizováno v pohraničí, později utrpělo značný otřes spojený s hospodářskou krizí. Dalším problémem byl nedostatečně rozvinutý chemický průmysl. Územně byl český průmysl nejvíce koncentrován ve velkých městech a v pohraničních oblastech s Německem.

Tab. 4: Podíly ekonomicky aktivních v jednotlivých průmyslových odvětvích - vývoj v zastoupení v letech 1921 a 1930 (%)

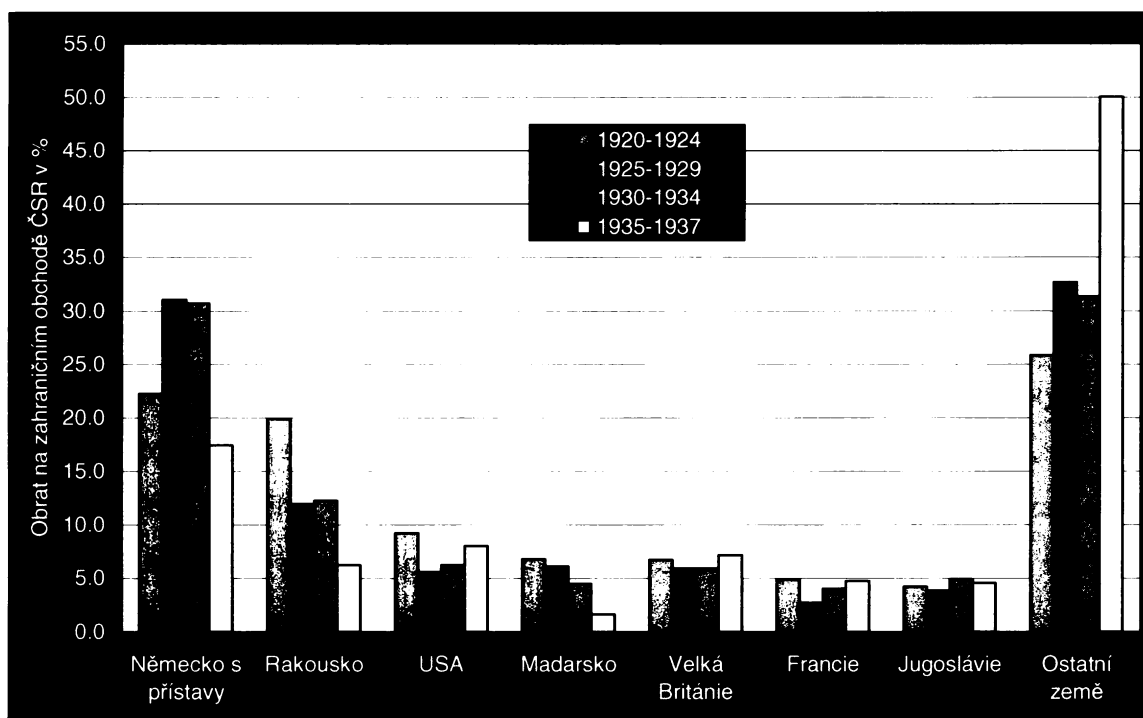
Průmysl	1921	1930	Index v zastoupení
Hornictví a hutnictví	8.5	6.9	0.81
Energetika	0.6	0.8	1.33
Strojírenský	22.4	22.5	1.00
Průmysl kamene a zemin	4.7	6.0	1.28
Sklářský	3.2	3.2	1.00
Chemický	1.9	1.5	0.79
Dřevařský a papírenský	9.7	10.8	1.11
Polygrafický a umělecký	1.3	1.8	1.38
Textilní a oděvní	35.2	34.1	0.97
Kožedělný	1.5	1.5	1.00
Potravinářský	10.3	10.5	1.02
Ostatní odvětví	0.7	0.4	0.57
Celkem	100.00	100.00	

Pramen: Data převzaty z publikace: KOPAČKA, L. (1993): Český průmysl ve víru změn.
In: Geografické rozhledy, ročník 3, č.1/93-94, s. 5-8. Částečně upraveno autorem.

Dalším významným odvětvím hospodářství je zahraniční obchod. Orientace československého zahraničního obchodu v období první republiky byla jasně prozápadní. Naším nejvýznamnějším obchodním partnerem bylo po celé sledované období Německo. Na začátku sledovaného období Československo významně obchodovalo i s

bývalými společnými státy s dob monarchie Rakouskem a Maďarskem. Tento význam ale postupně klesal a zahraniční obchod se více orientoval na Německo a další státy. Význam obchodu s našimi tehdejšími spojenci Francií a Velkou Británií byl daleko nižší, než v případě sousedícího Německa. Důležitým obratem, který významně snížil objem celkového zahraničního obchodu, byla hospodářská krize třicátých let. Pozoruhodné také bylo snížení významu obchodu s Německem v letech 1935-1937. Tento pokles měl svoji příčinu v národnostně-politických třenicích, které později vyvrcholily záborem našeho pohraničí Německem. V tomto období se také významně zvýšil podíl obchodu s ostatními zeměmi (viz obr. 5). Zahraniční obchod orientovaný na země Malé dohody byl poměrně nevýznamný. Ještě méně významné byly obchodní styky se Sovětským svazem. Krátce po druhé světové válce se územní orientace zahraničního obchodu Československa naprosto změnila a Sovětský svaz se stal nejvýznamnějším obchodním partnerem.

Obr. 5: Podíl vybraných států na obratu zahraničního obchodu ČSR v %

Zdroj dat: Historická statistická ročenka ČSSR

Na závěr této podkapitoly je třeba jmenovat významné události, které ovlivnily hospodářství Československa v období 1918-1938. Patřily mezi ně (bližší informace k událostem v publikacích: Průcha 2006, Půlpán 1993):

- uskutečnění pozemkové reformy

- nostrifikace průmyslových podniků a repatriace akcií
- hospodářská krize v třicátých letech a s ní spojená nezaměstnanost
- v poslední fázi období rozbití Československa a pozdější připojení českého pohraničí k Německu.

4.2 Období po Mnichovu a protektorát Čechy a Morava (1938-1945)

Období popisované v této kapitole patří mezi nejtemnější v dobách české historie. České země v tomto období nejprve ztratily značnou část území a později i svou suverenitu. Zábor českého pohraničí a následné vyhlášení protektorátu Čechy a Morava významně ovlivnilo chod našeho hospodářství a způsobilo mu značné ztráty. Nenahraditelné pak byly lidské ztráty spojené s genocidou, pronásledováním nepohodlných občanů a internací našich občanů do koncentračních a pracovních táborů. Dále je nutné si stručně přiblížit krátké období od podpisu mnichovské dohody až do vyhlášení protektorátu Čechy a Morava.

České země na základě mnichovské dohody ztratily 37,4 % území a 35,9 % obyvatelstva. Významné byly i hospodářské ztráty. Podle údajů publikovaných v odborné literatuře (Průcha 2004, s. 428-429) bylo na zabraném území tehdejšího Československa lokalizováno 35 % vytvořeného národního důchodu, 40 % průmyslové kapacity, 43 % činných osob v průmyslu a 45 % energetického potenciálu státu. Velkým problémem byla ztráta významných uhelných revírů, které se nacházely v zabraném pohraničí. Ochromená byla i vnitrostátní doprava, jelikož některé významné dopravní komunikace vedly přes zabrané území. Mezi nepříjemné události, které se přímo dotkly českého obyvatelstva, patřil nucený odchod z německých zabraných oblastí a následný přesun do českého vnitrozemí. Další vývoj událostí směřoval k postupnému zabrání českých zemí Německem.

Dne 15. března 1939 bylo zbylé území českých zemí zabráno německým vojskem a byl vyhlášen protektorát Čechy a Morava. V tomto období bylo české hospodářství postupně včleňováno do soustavy německého hospodářství a fakticky se řídilo německými příkazy (blíže k tomuto tématu: Průcha 2004). Vývoj zaměstnanosti v jednotlivých odvětvích hospodářství v tomto období přibližuje tabulka 5. Důležitou změnou ve vývoji oproti období první republiky byl přesun pracovníků do primárního sektoru. Naopak v průmyslu (sekundéru) se podíl v roce 1942 mírně snížil. V

následujícím roce se podíl zvýšil. Růst zaměstnanosti v průmyslu můžeme přičíst stupňujícím nárokům německého válečného průmyslu na výrobu zbraní v českých zemích. Významným strukturálním obratem, který deformoval naše hospodářství, byl přesun výroby z lehkých do těžkých odvětví průmyslu, víceméně orientovaných na válečný průmysl. Údaje publikované v odborné literatuře (Průcha 2004, s. 477) stanovují podíl zaměstnaných na území protektorátu v těžkých odvětvích průmyslu na 66 %. Dalších 7 % bylo zaměstnáno ve stavebnictví a 26 % v lehkém průmyslu (Průcha 2004, s. 477). Dalším specifickým rysem, který ovlivňoval zaměstnanost, byla povinnost pracovat. Tento fakt byl postupně umocňován pracovní mobilizací a totálním nasazením pracujících v Německu na sklonku války. Podobná povinnost byla zavedena i v období socialismu. Můžeme zde nalézt podobnou paralelu, která spojovala oba totalitní režimy. Významným problémem, který deformoval naše školství v období protektorátu, bylo uzavření vysokých škol. Tento problém se projevil v poválečném období nedostatkem vysoce kvalifikovaných odborníků, především lékařů.

Na závěr této podkapitoly je nutné podotknout, že všeobecným problémem podrobnějšího hodnocení tohoto období je menší množství dostupných a objektivních údajů vztahujících se k zaměstnanosti. Proto jsou v této kapitole nastíněny pouze nejvýznamnější obecné trendy vývoje.

Tab. 5: Celková zaměstnanost a zaměstnanost v hospodářských odvětvích v roce 1930 a 1939, 1942 a 1943 na území protektorátu Čechy a Morava.

Ukazatel	1930	1939	1942	1943
počet pracovníků v tis.	3296.1	3509.8	3790.2	3729.3
z toho v %				
Zemědělství a lesnictví	34.0	35.2	39.1	37.9
Průmysl a řemeslo	39.3	39.6	34.7	36.8
Doprava	4.8	4.7	4.8	4.7
Obchod	6.7	6.7	7.0	6.6
Ostatní	15.2	13.8	14.4	14.0
Celkem	100.0	100.0	100.0	100.0

Zdroj: Převzato z publikace: PRŮCHA, V. a kol. (2004): Hospodářské a sociální dějiny Československa v letech 1918-1992, 1.díl, období 1918-1945. Str. 550, tab. 4.20.

Pramen: Král, V., c.d., III. Díl, s. 291-292. Rok 1930 podle sčítání lidu, ostatní léta podle evidence vždy k 31. květnu. Údaje se vztahují na srovnatelné území.

4.3 Poválečné období a socialismus (1945-1989)

Historicky můžeme tuto podkapitolu rozdělit podle významných událostí na tři části:

- první je krátké poválečné období 1945-1948
- druhé období je charakterizováno nástupem socialismu (1948) a končí vpádem vojsk Varšavské smlouvy na naše území 21.8.1968
- třetí období je spojeno s obdobím normalizace a končí pádem komunistického režimu (1968-1989).

Vývoj českého hospodářství byl v tomto dlouhém období významně ovlivněn poválečným rozdělením Evropy do dvou mocenských zón. Západní zónu reprezentovalo tržní hospodářství a demokracie, východní zónu socialistické hospodářství a politická totalita. Československo se na více než 40 let dostalo do sféry vlivu Sovětského svazu. Postupná socializace našeho hospodářství v tomto období deformovala nejen hospodářství a jeho sektorovou strukturu, ale i společnost, osídlení, životní prostředí, krajinu atd.

Poválečné hospodářství mělo v českých zemích poměrně dobrou startovací pozici, jelikož nebylo tak silně zasaženo válkou jako v jiných zemích. Problémem však byla sovětská sféra vlivu, která nás včleňovala do formujícího se východního bloku. Již v tomto období byla KSČ velmi silným politickým hráčem, který úzce spolupracoval s Moskvou. Dalším problémem tohoto období bylo vysídlení německého obyvatelstva a následné doosídlování pohraničních oblastí domácím obyvatelstvem. Dosídlení těchto oblastí bylo pro hospodářství země velmi významné, ovšem k úplnému dosídlení většiny oblastí ani zdaleka nedošlo.

Po tomto krátkém období nastalo velmi dlouhé období socialistického hospodářství, které se od tržního významně odlišovalo direktivním způsobem řízení ze strany státu a postupnou likvidací soukromého sektoru. Typickým příkladem byly znárodňující akce, či tvrdé zásahy vůči soukromým zemědělcům v rámci násilné kolektivizace. Výsledkem socializace bylo státní vlastnictví všech výrobních prostředků. Hospodářství se stalo centrálně plánované a bylo fakticky řízené jednou politickou stranou. Územní a společenské rozdíly se snižovaly a nastalo období nivelizace. Významným faktorem, který ovlivňoval zaměstnanost, byla povinnost pracovat. Tím se sice odstranil problém

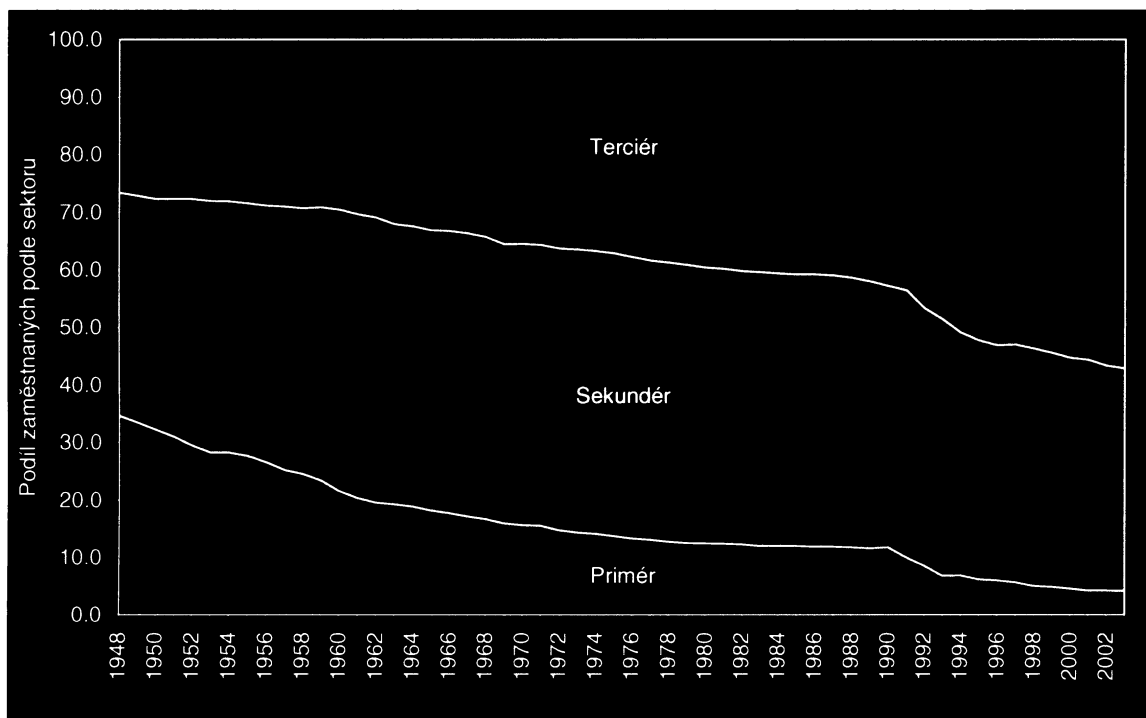
nezaměstnanosti, ale na druhou stranu se omezila svoboda občanů a v některých případech i svobodná volba zaměstnání.

Vývoj sektorové struktury hospodářství byl v tomto období silně deformován. Hospodářství bylo po vzoru Sovětského svazu extrémně orientováno na těžký průmysl, speciálně na zbrojní výrobu. Spotřební průmysl a rozvoj služeb byl zcela opomíjen. Souhrnný vývoj sektorové struktury hospodářství měřený zaměstnaností přibližuje obrázek 6. Detailnější členění podle hospodářských sektorů pak obrázky 7, 8 a 9.

Vývoj v primárním sektoru můžeme rozdělit do několika fází. V první fázi od roku 1948 do roku 1960 byl pokles zaměstnanosti velmi rychlý (viz obr 7). Tento pokles pravděpodobně ovlivnila kolektivizace zemědělství. V dalším deset let trvajícím období byl zaznamenán mírný pokles a v posledním socialistickém období 1980-1989 stagnace. Tato postupná stagnace deformovala naši sektorovou strukturu (blíže kapitola 6).

Zaměstnanost v sekundárním sektoru se vyvíjela poněkud jinak. V první fázi socialistického období se zaměstnanost rychle zvyšovala. V 50. letech se soustřeďovaly investice do těžkých průmyslových odvětví jako strojírenství, chemie, hutnictví, energetika aj. V období 1948-1962, se zvýšil podíl zaměstnaných v sekundéru téměř o 30 % (viz obr. 8). Další dlouhé období se vyznačovalo stagnací vývoje zaměstnanosti. Určité mírné snížení zaměstnanosti přinesly reformy z konce 60. let, ale celkový efekt byl velmi malý. Významnější změna je spojena až s transformací naší ekonomiky. Vývoj a strukturu průmyslu Česka přibližuje tabulka 6. Průmyslová struktura našeho hospodářství byla silně orientovaná na těžký průmysl. Strojírenský průmysl dlouhodobě zaměstnával okolo 40 % všech ekonomicky aktivních v průmyslu. Značný podíl ekonomicky aktivních vykazoval energetický průmysl a průmysl paliv. Tato odvětví svým neekonomickým a neekologickým způsobem výroby devastovala životní prostředí. Nejpostiženějšími oblastmi byly severní Čechy a Ostravsko. Poměr v zaměstnanosti mezi těžkým a lehkým průmyslem byl 2:1. Mezi další problémy našeho průmyslového hospodářství patřilo postupné snížení konkurenceschopnosti, energetická náročnost výroby a celková technologická zaostalost za vyspělými „západními“ zeměmi. Významným problémem z psychologického hlediska byla motivace jednotlivých podniků a jejich zaměstnanců. V tržním hospodářství je motivací obvykle zisk. V socialistickém hospodářství je ale tato motivace značně omezena (viz platová nivelizace).

Obr. 6: Podíl průměrného počtu pracovníků v civilním sektoru národního hospodářství v Česku podle hospodářských sektorů (1948-2003)

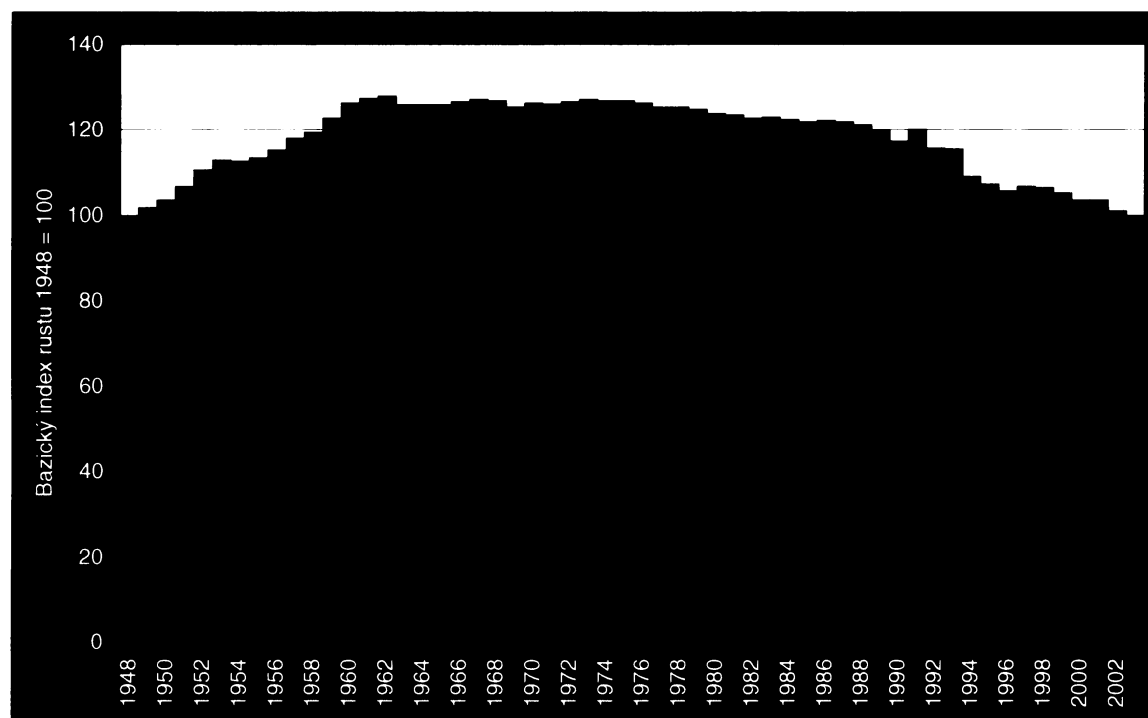
Pramen dat: ČSÚ: In: <http://www.czso.cz>

Obr. 7: Bazický index zastoupení průměrného počtu pracovníků v civilním sektoru národního hospodářství v Česku v primárním sektoru hospodářství (1948-2003)

Pramen dat: ČSÚ: In: <http://www.czso.cz>

Obr. 8: Bazický index zastoupení průměrného počtu pracovníků v civilním sektoru národního hospodářství v Česku v sekundárním sektoru hospodářství (1948-2003)

Pramen dat: ČSÚ: In: <http://www.czso.cz>

Tab. 6: Vývoj podílu ekonomicky aktivních v jednotlivých průmyslových odvětvích 1961-1991

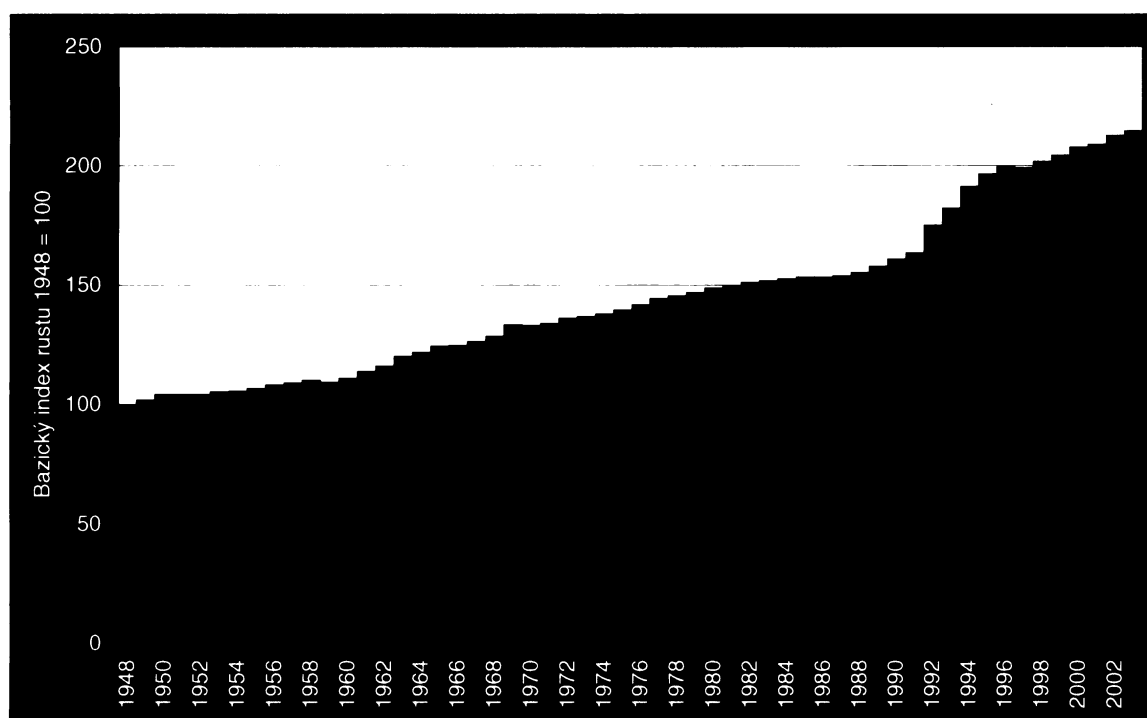
Průmyslová odvětví a stavebnictví	1961	1970	1980	1991
1.Paliv a energetiky	10.0	9.4	8.9	10.0
2.Hutnický	9.4	8.4	8.1	8.4
3.Strojírenský	36.1	39.3	40.4	39.3
4.Chemický	3.8	4.5	4.7	5.0
5.Stavebních hmot	3.8	3.4	3.1	3.9
6.Skla, keramiky a porcelánu	3.1	3.5	3.3	3.5
7.Dřevařský a papírenský	6.3	6.1	5.4	5.2
8.Polygrafický a umělecký	1.5	1.2	0.9	0.9
9.Textilní a oděvní	14.0	12.7	11.7	11.0
10.Kožedělný	3.5	3.6	3.4	3.2
11.Potravinářský	6.9	6.8	6.7	6.8
12.Ostatní odvětví	1.6	1.1	3.4	2.8
Celkem	100.00	100.00	100.00	100.00

Pramen: Data převzata z publikace: KOPAČKA, L. (1993): Český průmysl ve víru změn.
In: Geografické rozhledy, ročník 3, č.1/93-94, s. 5-8. Částečně upraveno autorem

Terciární sektor hospodářství, který má ve vyspělých ekonomikách klíčový význam, byl v období socialismu značně podhodnocený. Dokladem je fakt, že podíl zaměstnaných v terciéru se až v roce 1970 vyrovnal podílu z roku 1930 (viz tab. 1).

Podrobný vývoj zastoupení zaměstnaných je zachycen na obrázku 9. Souhrnně můžeme konstatovat, že zaměstnanost v terciárním sektoru se za socialismu sice postupně zvyšovala, ale velmi pomalu. Hlavním důvodem byla již výše zmiňovaná preference sekundéru a do jisté míry i priméru. Dynamika změn byla do počátku 60. let velmi malá. Od druhé poloviny 60. let se pak zaměstnanost v terciéru mírně zvyšovala. V normalizačním období 70. let se tento trend zastavil a zaměstnanost se zvyšovala velmi pomalu. Jednotlivá dynamika změn byla následující: V letech 1948-1960 se podíl zvýšil o 10 %, v období 1960-1970 o 20 % a v dlouhém období 1970-1989 pouze o 18 %. Dynamická změna nastala stejně jako v případě dalších sektorů až v transformačním období. Pomalý rozvoj terciárního sektoru se negativně projevil v životní úrovni obyvatel. Problémem byla i kvalita služeb, jejich dostupnost a malý výběr.

Obr. 9: Bazický index zastoupení průměrného počtu pracovníků v civilním sektoru národního hospodářství v Česku v terciárním sektoru hospodářství (1948-2003)

Pramen dat: ČSÚ: In: <http://www.czso.cz>

Poslední část této podkapitoly se zabývá zahraničním obchodem Československa v období socialismu. Orientace zahraničního obchodu byla v této době silně ovlivněna spoluprací se socialistickými zeměmi. Ještě v roce 1948 mírně převažovala orientace na „vyspělé kapitalistické státy“. Tato orientace se však rychle změnila a dominantní postavení v našem zahraničním obchodu zaujaly socialistické státy. Nárůst této

orientace dokumentuje tabulka 7. Velmi významně se přitom zvýšil obrat obchodu se Sovětským svazem. Naopak neobyčejný pokles byl zaznamenán v případě obchodu s vyspělými zeměmi. Komoditní struktura našeho vývozu se přitom silně orientovala na výrobky těžkého průmyslu. Statistické údaje vztahující se k tomuto konstatování můžeme nalézt v mnoha publikacích (např. Půlpán 1993, s. 232 a 235).

Z dlouhodobého hlediska je klíčový fakt, že zahraniční obchod byl silně ovlivněn geopolitikou orientací Československa. Zatímco v období první republiky byla orientace jasně prozápadní (viz kapitola 4.1), v socialistickém období převažovala orientace na „východní země“. Tato orientace se po roce 1989 opět změnila na původní prozápadní, podobně jako tomu bylo v období první republiky.

Tab. 7: Obrat zahraničního obchodu ČSSR v letech 1948-1980 v %

Rok	Socialistické země	Z toho SSSR	Vyspělé kapitalistické státy	Rozvojové země
1948	39.7	16.2	45.6	14.8
1950	55.6	27.5	34.8	9.7
1955	70.0	34.5	16.4	13.6
1960	71.8	34.4	17.8	10.4
1968	71.5	33.6	20.3	8.2
1970	70.0	32.5	22.4	7.6
1975	70.6	32.5	22.3	7.0
1980	69.9	35.8	23.1	7.0

Zdroj dat: Historická statistická ročenka ČSSR

4.4 Transformační období po roce 1989 až do současnosti

Transformační období přineslo celou řadu změn, jež ovlivnily české hospodářství i běžný život většiny obyvatel. Za nejvýznamnější hospodářské změny a události v tomto období můžeme považovat zavedení tržní ekonomiky, privatizaci, restrukturalizaci, zásadní změnu geopolitické orientace na „západní země“ a integraci naší ekonomiky do Evropské unie. Například Holman chápe transformaci v užším slova smyslu jako „přechod od socialistického systému založeném na centrálním plánování a kolektivním vlastnictví ke kapitalistickému systému založeném na tržní koordinaci a soukromém vlastnictvím“ (Holman 2000, s. 5). Z geografického hlediska se významně proměnila hierarchická struktura vůdčích regionů a sílila koncentrace progresivních odvětví do metropolitních regionů (blíže v práci: Hampl 2005). V této souvislosti Hampl upozorňuje na „další rozvíjení/prohlubování hierarchie sídelní i regionální, a to tím více,

čím progresivnější jsou hodnocené funkce“ (Hampl 2005, s. 72). Za „nový“ jev můžeme považovat i suburbanizaci, jejíž rozvoj je v tomto období velmi dynamický.

První roky transformace přinesly poměrně značný hospodářský pokles, který byl reakcí na změnu politického a ekonomického systému. Spory, které se vedou ohledně transformace, se týkají samotného provedení. V literatuře je diskutován problém liberálního a institucionálního přístupu k transformačním otázkám spojený buď se strategií „šokové terapie“ (liberální) či „gradualismu“ (institucionální) (například práce: Holman 2000, Mlčoch, Machonin a Sojka 2000). U nás byl užit liberální přístup transformace, který přinesl celou řadu problémů, na něž nebyla nová ekonomika připravena (institucionální a majetkoprávní zajištění). O správném výběru strategie či přístupu k transformaci však můžeme vést dlouhou polemiku.

V transformačním období, které v podstatě trvá dodnes, se sektorová struktura hospodářství významně proměnila. Zaměstnanost v primárním sektoru hospodářství rychle poklesla, přičemž nejvyšší dynamika poklesu byla zaznamenána na počátku transformace (viz obr. 7). Vývoj v sekundárním sektoru byl podobný, ale dynamika změn nižší (viz obr. 8). Privatizace a následná restrukturalizace podniků si vyžádala značný pokles zaměstnanosti v nekonkurenceschopných podnicích. Některá neprogresivní průmyslová odvětví postihl značný útlum. Významným problémem byla i počáteční nekonkurenceschopnost a hledání nových trhů pro výrobky. Významnou roli hrály i zahraniční investice a způsob privatizace. Zahraniční investice se většinou koncentrovaly do progresivních odvětví. Významnou roli hrál i fakt, že míra ekonomické aktivity se obecně snížila, povinnost pracovat zanikla a po dlouhé době se projevil problém s nezaměstnaností (především v pokračující fázi transformace). Klíčovou změnou bylo posílení zaměstnanosti v terciérním sektoru. Dynamika růstu byla poměrně vysoká (viz obr. 9) a již v roce 1994 převýšil počet zaměstnaných v terciéru 50 %. Poprvé tak byla zaměstnanost v terciéru vyšší než v obou zbývajících sektorech. Progresivně se rozvíjela ta odvětví, jejichž význam byl v období socialismu potlačen (např. bankovníctví, pojišťovnictví, realitní služby aj.) Je však nutné dodat, že v případě mezinárodního srovnání je zaměstnanost v tomto sektoru stále nízká (bližze kapitola 6). Celkový pohled na změnu sektorové struktury hospodářství Česka z hlediska zaměstnanosti přibližuje obrázek 6.

Na závěr je třeba říci, že na základě srovnání s ostatními transformujícími se zeměmi Evropy můžeme hodnotit ekonomický vývoj Česka jako poměrně úspěšný. Dokládá to například nadprůměrná úroveň HDP na osobu. Jisté rezervy bychom určitě našli, ale

další hodnocení na toto téma je značně subjektivní. V budoucnu pravděpodobně můžeme očekávat postupné přibližování naší ekonomiky a i sektorové struktury k vyspělým zemím EU.

Kapitola 5

Regionální srovnání vývoje v Česku v období 1961-2001

Regionální srovnání vývoje poskytuje dobrý obraz pro zkoumání problematiky rozmístění hospodářských aktivit v území. Jako srovnávací administrativní jednotky byly vybrány „nové“ kraje a okresy. První mezi-krajské srovnání vychází z tabulkové přílohy 1 ve které jsou přepočítány všechny údaje ze sčítání lidu 1961-1991 k vymezení krajů ke sčítání 2001 (blíže metodika práce, kapitola 3). Hodnocení na nižší okresní úrovni je vystiženo jednotlivými kartogramy. Kartogramy znázorňují klíčová období ve vývoji sektorové struktury a nejdynamičtější územní změny. Zvláštní pozornost je věnována počátečnímu a koncovému stavu sledování vývoje. Počty ekonomicky aktivních byly ve letech sčítání lidu 1991 a 2001 metodicky upraveny z důvodu lepší srovnatelnosti územních jednotek v čase (blíže metodika práce, kapitola 3).

5.1 Vývoj v krajích Česka

Vývoj sektorové struktury hospodářství se v jednotlivých krajích vyvíjel nejednoznačně a závisel na řadě faktorů. Důležitým faktorem po válce byla geopolitická poloha, která úzce souvisela s přesunem průmyslových kapacit na východ, blíže k Sovětskému svazu. Významná industrializace a budování těžkého průmyslu na Slovensku a částečně i na Moravě, začalo již po druhé světové válce a pokračovalo v počáteční fázi socialismu. Dalším významným faktorem byla nivelizace ve všech odvětvích lidské činnosti. Charakteristická byla mzdová, územní a hospodářská nivelizace. Řada okresů byla uměle industrializována bez ohledu na lokalizační faktory a materiální základnu. Ve výsledku tyto změny ovlivnily i vývoj v jednotlivých krajích, ovšem významnější dopad pocítily především územní jednotky řádově menší.

Pokud sledujeme regionální specifika je důležité sledovat výchozí stav, jenž podmiňuje další vývoj. Souhrnný vývoj sektorové struktury hospodářství v jednotlivých krajích Česka je uveden v tabulkové příloze 1.

Specifickým krajem pro své administrativní vymezení je Praha. Hlavní město se významně odlišuje od ostatních krajů ve dvou základních specifikách vztahujících se k vývoji sektorové struktury. První se vztahuje na převahu nevýrobního sektoru před výrobními po celé sledované období a druhé se vztahuje k razantnímu snížení zaměstnanosti v sekundéru ve prospěch terciárního sektoru. V ostatních krajích se tyto proměny realizovaly až v transformačním období. Praha po celé sledované období patřila mezi kraje s nejprogresivnější sektorovou strukturou, ale nejdynamičtější změna se podobně jako u ostatních krajů projevila až ve fázi transformace. V roce 2001 činil v Praze podíl zaměstnaných v terciéru přes 77 %, zatímco hodnota za Česko byla 54,5 %.

Velmi složité je vymezit typologii jednotlivých krajů, která se v průběhu času měnila. Určitá regionální specifika však nalézt můžeme. Za kraje s vysokým podílem primárního sektoru můžeme považovat kraj Vysočina a Jihočeský kraj. Oba jmenované kraje po celé sledované období vykazovaly vysoký podíl ekonomicky aktivních v primárním sektoru. Tato strukturální odlišnost se v čase přizpůsobovala celkovým trendům, ale do jisté míry je platná i dnes. Naopak poměrně nízké hodnoty vykazovaly kraje s pánevními průmyslovými okresy. Další regionální specifikum tvořily silně industrializované kraje. Mezi ty v období socialismu patřily kraje Ústecký, Karlovarský, Liberecký, Moravskoslezský, ale i Zlínský kraj. Tyto kraje byly podporovány jak výstavbou průmyslovou, tak bytovou a to především v prvních fázích socialismu. Další vývoj v sekundéru byl spojen s mezikrajskou nivelizací, která vedla ke konvergenci. Z dat sčítání lidu 2001 pak můžeme konstatovat, že řada předtím silně průmyslových krajů významně snížila zaměstnanost v sekundéru. Změnu můžeme přičíst restrukturalizaci starých průmyslových odvětví, která později způsobila jednak vysokou nezaměstnanost (Ústecký, Karlovarský, Moravskoslezský kraj), ale také přesun pracovní síly do terciéru. Tradiční nejvyšší podíl ekonomicky aktivních v terciéru byl logicky vykazován v Praze. Nadprůměrné hodnoty byly vykazovány i v Karlovarském kraji. V roce posledního sčítání lidu pak vykazovaly vyšší podíly ekonomicky aktivních v terciéru vzhledem k průměru Česka kraje Středočeský, Karlovarský, Ústecký, Jihomoravský a hlavní město Praha (viz příloha 1). Velmi nízký podíl ekonomicky aktivních v nevýrobním sektoru vykazoval kraj Vysočina (43 %). Na závěr mezikrajského srovnání je nutné jmenovat nejdůležitější specifika. Územní strukturu

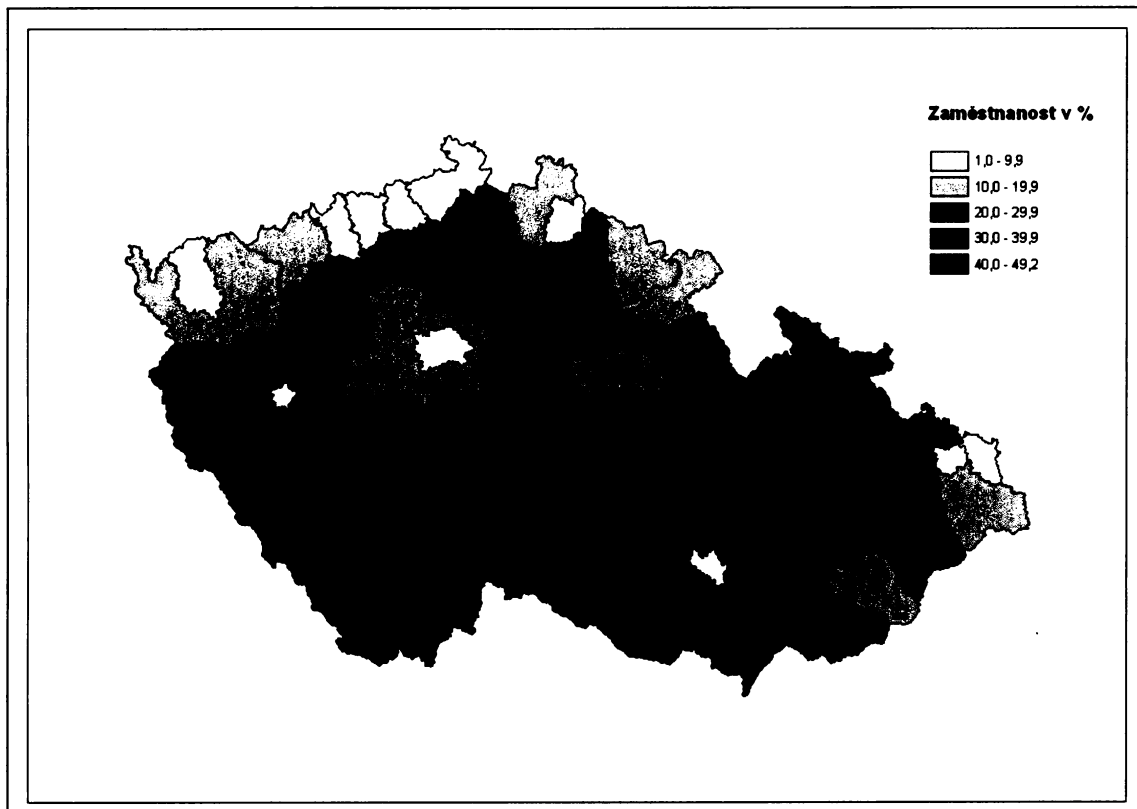
zaměstnanosti v jednotlivých hospodářských sektorech významně ovlivnila socialistická nivelizace, transformační restrukturalizace, závislost na výchozím stavu a územní specifika jednotlivých krajů.

5.2 Vývoj v okresech Česka

Okresní srovnání umožňuje zkoumat problematiku sektorové struktury v podrobnějším územním detailu. Územní rozdíly sleduji v časovém období 1961-2001 a jsou znázorněny v kartogramech. Vybral jsem pouze ta období a sektory, kde probíhaly nejdynamičtější změny. Zvláštní pozornost je věnována počátečnímu a koncovému období.

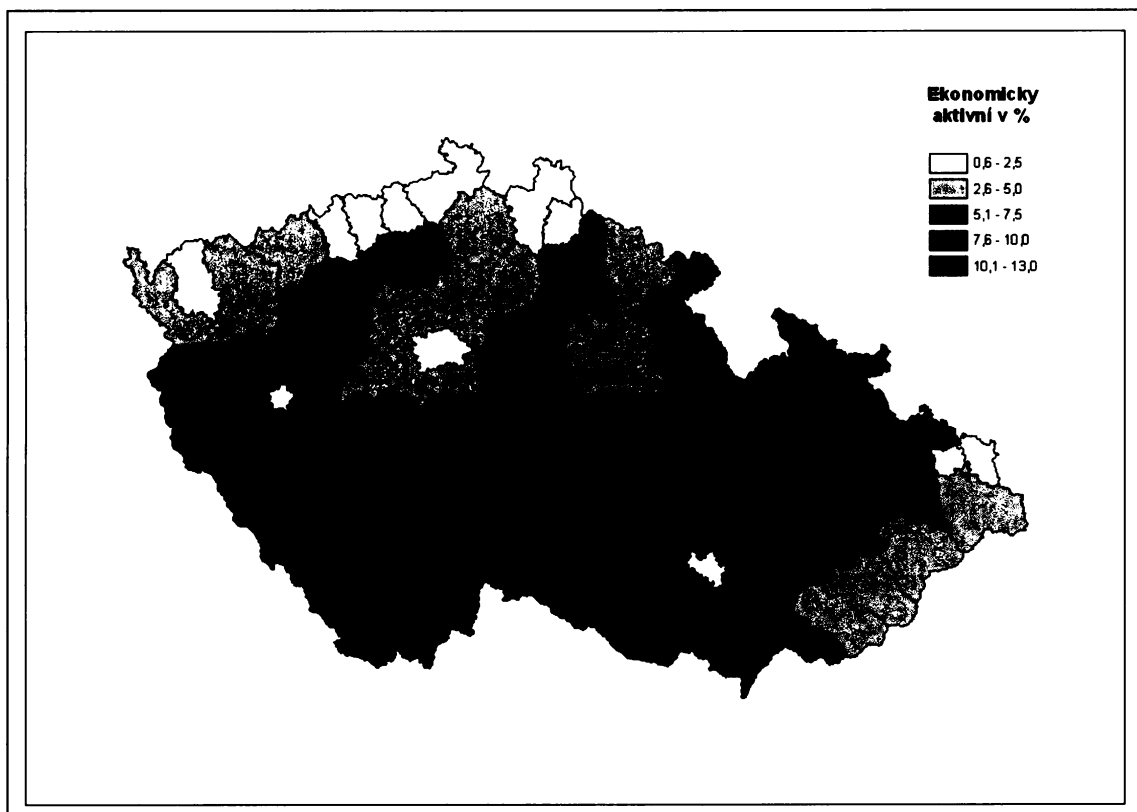
První kartogram se zabývá podílem ekonomicky aktivních v primárním sektoru v roce sčítání lidu 1961 (viz obr. 10). Vysoký podíl ekonomicky aktivních v primárním sektoru je patrný především u jižních okresů Česka, konkrétně v dosidlované oblasti jižního a jihozápadního pohraničí. Velmi vysoké podíly dosahující téměř 50 % vykazovaly okresy Znojmo a Tachov. Naopak velmi nízký podíl ekonomicky aktivních v priméru byl typický pro pánevní severočeské okresy a pochopitelně městské okresy. V následujících sčítáních lidu 1970 a 1980 většina okresů Česka snížila zaměstnanost v primárním sektoru. V okresech s vysokým podílem ekonomicky aktivních v priméru byla dynamika poklesu vyšší, než u okresů s nižšími podíly. Rychlý pokles ekonomické aktivity v primárním sektoru v „zemědělských“ okresech měl příčinu v přesunu pracovníků do sekundárního sektoru. Tento jev je výstižně zachycen na obr. 14. Z obrázku je patrné, že nejvyšší indexy růstu podílu ekonomicky aktivních v sekundéru byly zaznamenány v okresech s vysokým podílem ekonomicky aktivních v priméru k roku sčítání 1961. Rychlý pokles plošné zaměstnanosti v priméru byl pak vystřídán obdobím stagnace, která trvala až do počátku 90. let 20. století. Další plošný, tentokrát nejrychlejší pokles zaměstnanosti v priméru započal transformací po roce 1989. Vedle tohoto významného poklesu zaměstnanosti je důležité si povšimnout statického vývoje v území. Nejvyšších hodnot, i když diametrálně odlišných, totiž dosahují téměř stejné okresy v roce 1961 i v roce 2001 (viz obr. 10 a 11). Regionální vzorec se v tomto případě měnil minimálně. Menší pokles mezi sčítáními 1991 a 2001 zaznamenaly všeobecně okresy kraje Vysočina a další okresy s vyšším podílem ekonomicky aktivních v priméru (viz obr. 12).

Obr. 10: Ekonomicky aktivní v primárním sektoru v roce 1961 - okresy Česka

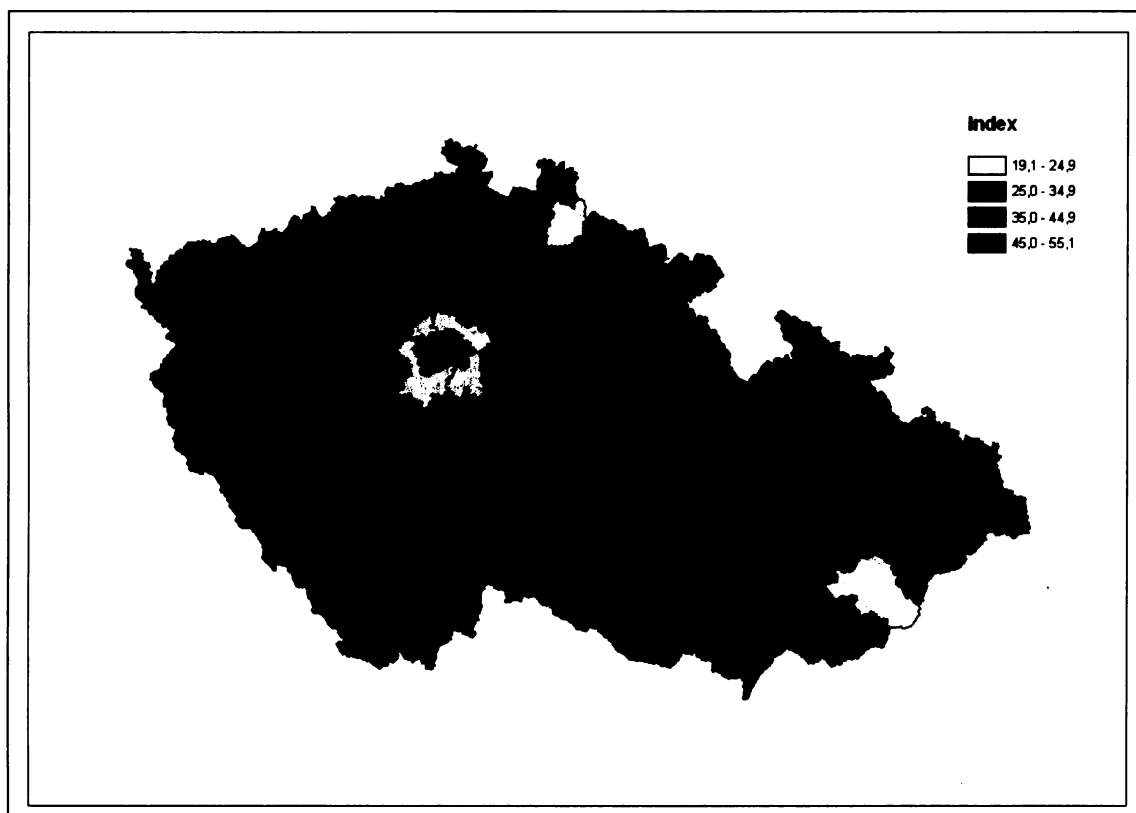
Zdroj dat: Sčítání lidu 1961. Výstup z programu ArcGis

Obr. 11: Ekonomicky aktivní v primárním sektoru v roce 2001 - okresy Česka

Zdroj dat: Sčítání lidu 2001. Výstup z programu ArcGis.

Obr. 12: Index vývoje v zastoupení ekonomicky aktivních v průměru mezi roky 1991 a 2001 (1991 = 100) - okresy Česka

Zdroj dat: Sčítání lidu 1991 a 2001. Výstup z programu ArcGis.

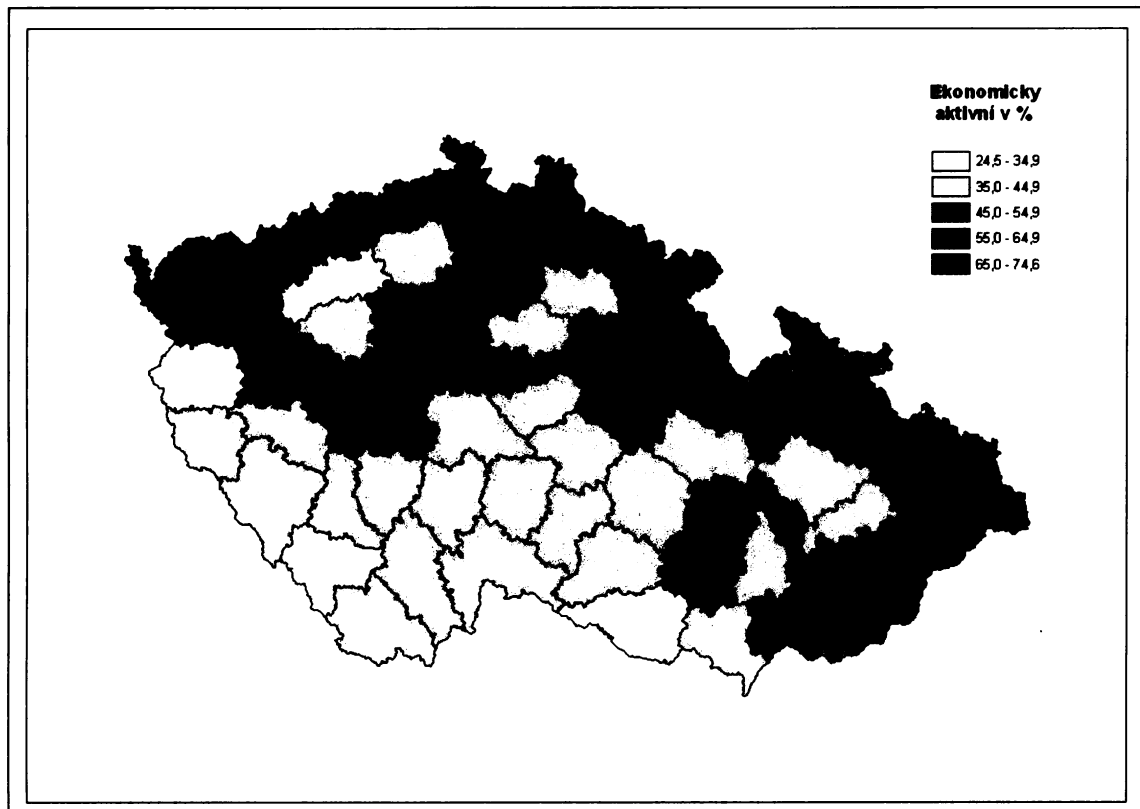
Následující hodnocení sleduje vývoj a rozmístění ekonomické aktivity v sekundárním sektoru hospodářství. Pro masivní socialistickou industrializaci 50. a 60. let tohoto století byla typická podpora těžkého průmyslu. V tomto období se regionálně nejprůmyslovějšími oblastmi staly severní Čechy a severní Morava. Rozvoj těchto pánevních oblastí také působil na sídelní strukturu a na migrační pohyb v zemi. Některá města v tomto období zaznamenala velmi rychlý růst obyvatelstva. Jako příklad nových „sídlišť“ můžeme uvést města Havířov, Ostrov, Jirkov, Příbram, ale i Žďár nad Sázavou.

Podle podílu a územní koncentrace ekonomicky aktivních v sekundéru v roce 1961 na obrázku 13 můžeme Česko zjednodušeně rozdělit na „průmyslový sever“ a tehdy spíše „agrární jih“. Pohraniční okresy s Bavorskem a Rakouskem patřily mezi okresy s nejnižšími podíly ekonomicky aktivních v sekundéru, zatímco pohraniční okresy s NDR a Polskem dosahovaly až extrémních podílů. Nejvyšší podíly vykazovaly okresy Jablonec nad Nisou (73,6 %), Most (71,0 %) a Sokolov (70,3 %). Mimo pohraničních okresů byl vysoký podíl zaznamenán v středočeském okrese Kladno (63,3 %). Následující vývoj mezi sčítáními lidu 1961 a 1970 prokazoval průmyslovou nivelizaci

v území (viz obr. 14). V nejprůmyslovějších oblastech a v městských okresech se podíl ekonomicky aktivních v sekundéru snižoval. Opačná situace byla v případě méně industrializovaných okresů. Tyto dvě protichůdné tendence vyústily v částečnou nivelizaci. Po tomto nivelizačním období nastalo po vojenské okupaci v roce 1968 dlouhé dvacetileté normalizační období stagnace. Vývoj v území vykazoval statické tendence, které omezovaly další vývoj ve směru snižování významu tohoto sektoru pro českého hospodářství. Restrukturalizace desetiletími deformované a opožděné sektorové struktury hospodářství se uvolnila až v transformaci socialistického hospodářství na tržní hospodářství po roce 1989. Klíčová dynamika změn v sekundárním sektoru je zachycena na obrázcích 15 a 16. Restrukturalizace průmyslových odvětví významně snížila zaměstnanost v sekundárním sektoru. Podniky, které nebyly schopné rychle se přizpůsobit novým zahraničním trhům nebo byly „vytunelovány“, rychle ukončily svou činnost. Typickým příkladem je případ průmyslového Kladna.

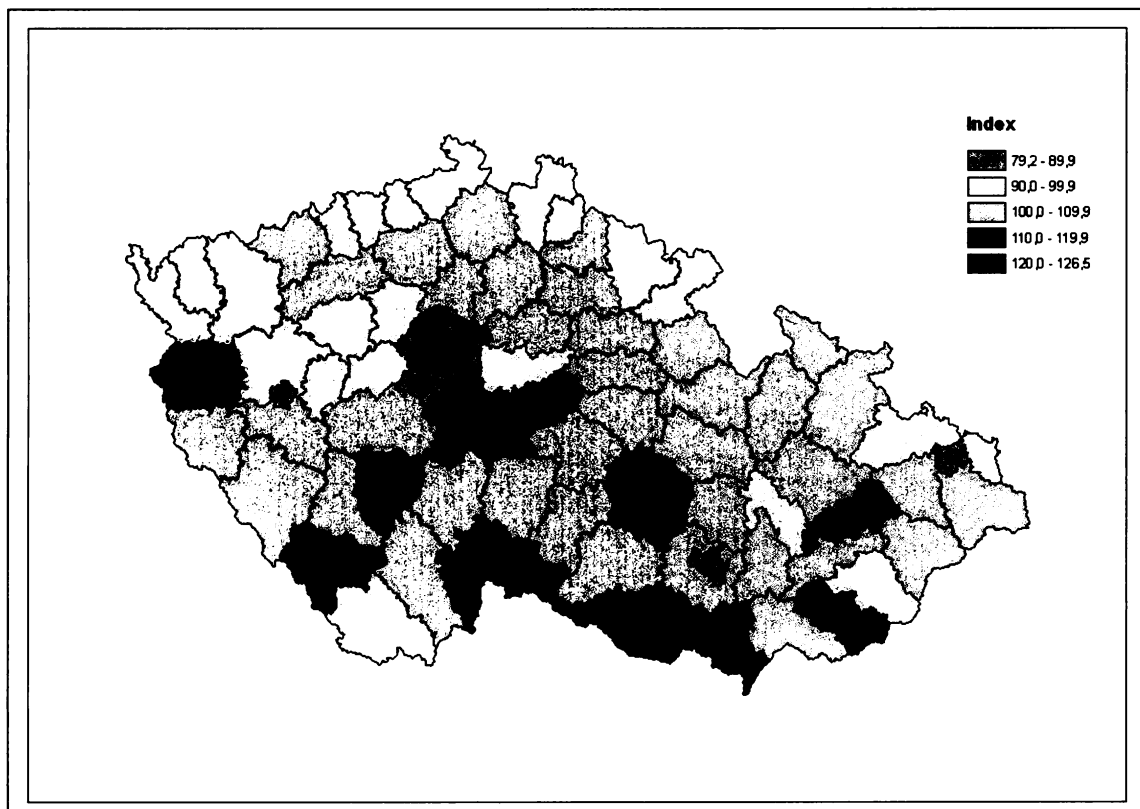
Obecně nejvyšší poklesy zaměstnanosti v sekundárním sektoru byly vykazovány u pánevních okresů a metropolitních okresů (viz obr. 16). Tyto skupiny okresů se vyznačovaly značně poddimenzovaným sektorem služeb, který s přechodem k tržní ekonomice musel zákonitě expandovat. Zajímavou nepravidelností ve vývoji zaměstnanosti v sekundárním sektoru můžeme zaznamenat u okresů při bavorské hranici. V této oblasti se podíl zaměstnaných v sekundéru dokonce zvyšoval. Podobná nepravidelnost se vztahuje i na okresy při rakouské hranici. Možný vliv tak mohou mít zahraniční investice a lepší provázanost místních podniků na vyspělé evropské regiony.

Obr. 13: Ekonomicky aktivní v sekundárním sektoru v roce 1961 - okresy Česka

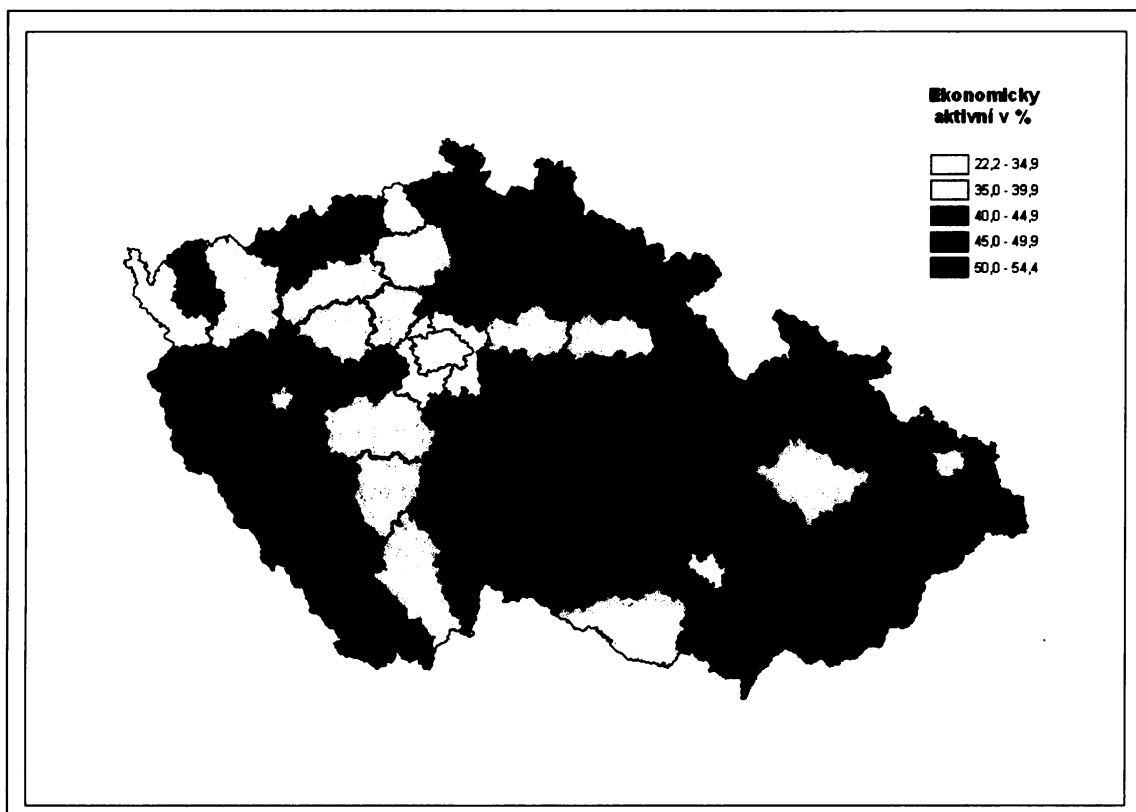
Zdroj dat: Sčítání lidu 1961. Výstup z programu ArcGis.

Obr. 14: Index vývoje v zastoupení ekonomicky aktivních v sekundéru mezi roky 1961 a 1970. (1961 = 100) - okresy Česka

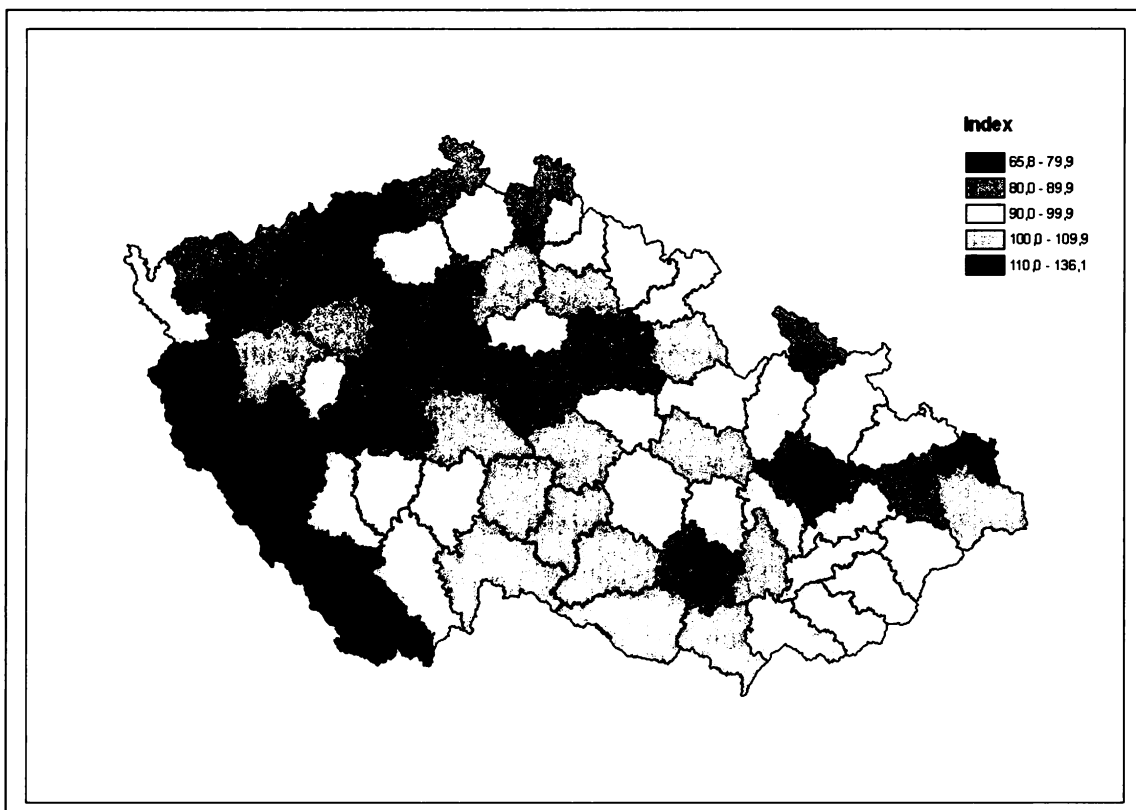
Zdroj dat: Sčítání lidu 1961 a 1970. Výstup z programu ArcGis.

Obr. 15: Ekonomicky aktivní v sekundárním sektoru v roce 2001 - okresy Česka

Zdroj dat: Sčítání lidu 2001. Výstup z programu ArcGis.

Obr. 16: Index vývoje v zastoupení ekonomicky aktivních v sekundéru mezi roky 1991 a 2001. (1991 = 100) - okresy Česka

Zdroj dat: Sčítání lidu 1991 a 2001. Výstup z programu ArcGis.

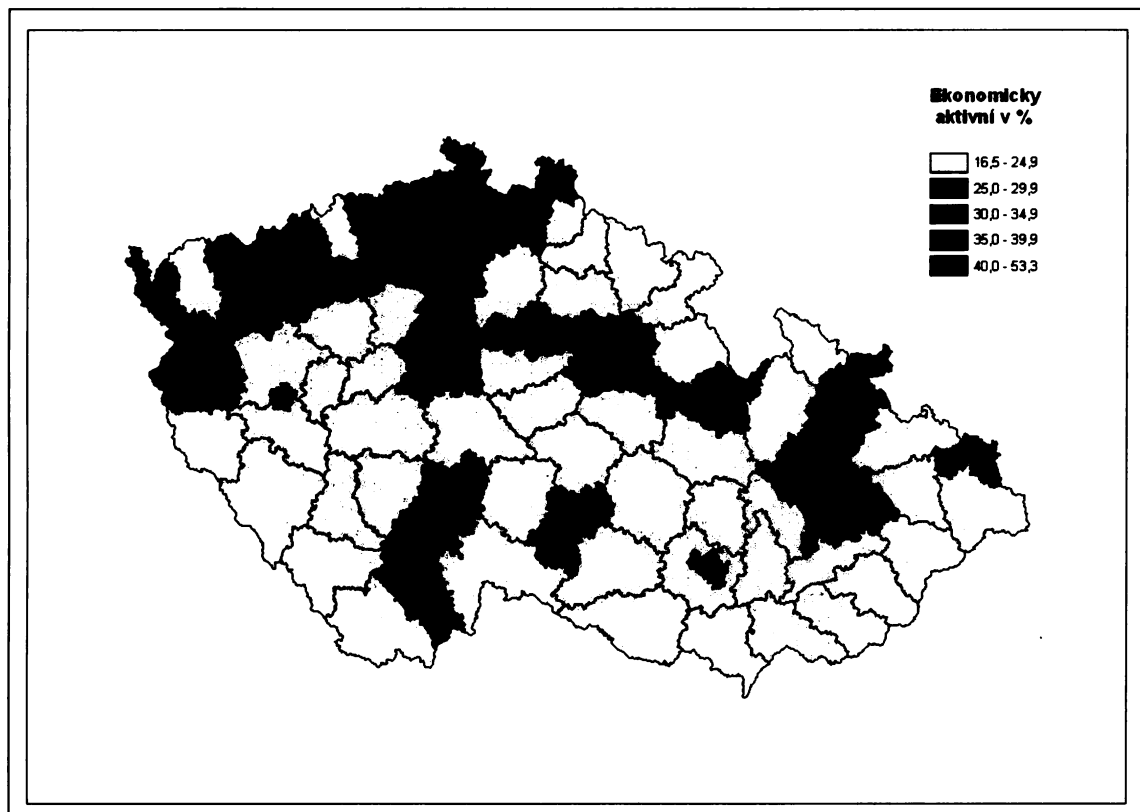
Poslední regionální srovnání mapuje vývoj ekonomické aktivity v terciérním sektoru, který je obvykle koncentrován ve větších městech. Jelikož města plní v rámci regionu střediskové funkce a obsluhují svá zázemí, je jasné, že koncentrace služeb bude nejvyšší v metropolitních a městských okresech. Tuto skutečnost všeobecně potvrzují všechny údaje za okresy z jednotlivých sčítání lidu 1961-2001.

Obrázek 17 nám přibližuje počáteční stav sledovaného období, kdy byla ekonomická aktivita v nevýrobním sektoru ve většině okresů Česka velmi nízká. Výjimku tvořily pouze městské regiony s „relativně“ vyšším zastoupením ekonomicky aktivních v terciéru. V mezinárodním srovnání se tyto „nadprůměrné regionální hodnoty“ přibližovaly podílům za jednotlivé vyspělé země jako celky. Podíly okolo 40 % a vyšší byly zaznamenány pouze v několika okresech. Značný předstih vůči ostatním okresům měla Praha s podílem 53,3 % ekonomicky aktivních v terciéru (druhý Cheb 40 %). Velmi nízké hodnoty vykazovala většina jižních „zemědělských“ okresů Česka. Významné období 1961-1970 se vyznačuje dynamickým posunem k terciarizaci. Česko v tomto období zaznamenalo 25% nárůst ekonomické aktivity v terciéru. Ve všech okresech se významně zvýšil podíl ekonomicky aktivních v terciéru. Tento vývoj měl souvislost s uvolněním mezinárodní situace spojené s reformním obdobím 60. let (konkrétně od roku 1965 do okupace v srpnu 1968).

V následujícím dlouhém období (1970-1989) byla dynamika změn v terciéru značně nižší. Důvodem byla normalizační politika, která sledovala odlišné hospodářské cíle než reformy 60.let. Zaměstnanost se sice pomalu zvyšovala, ale dynamika změn byla oproti období 1961-1970 poloviční.

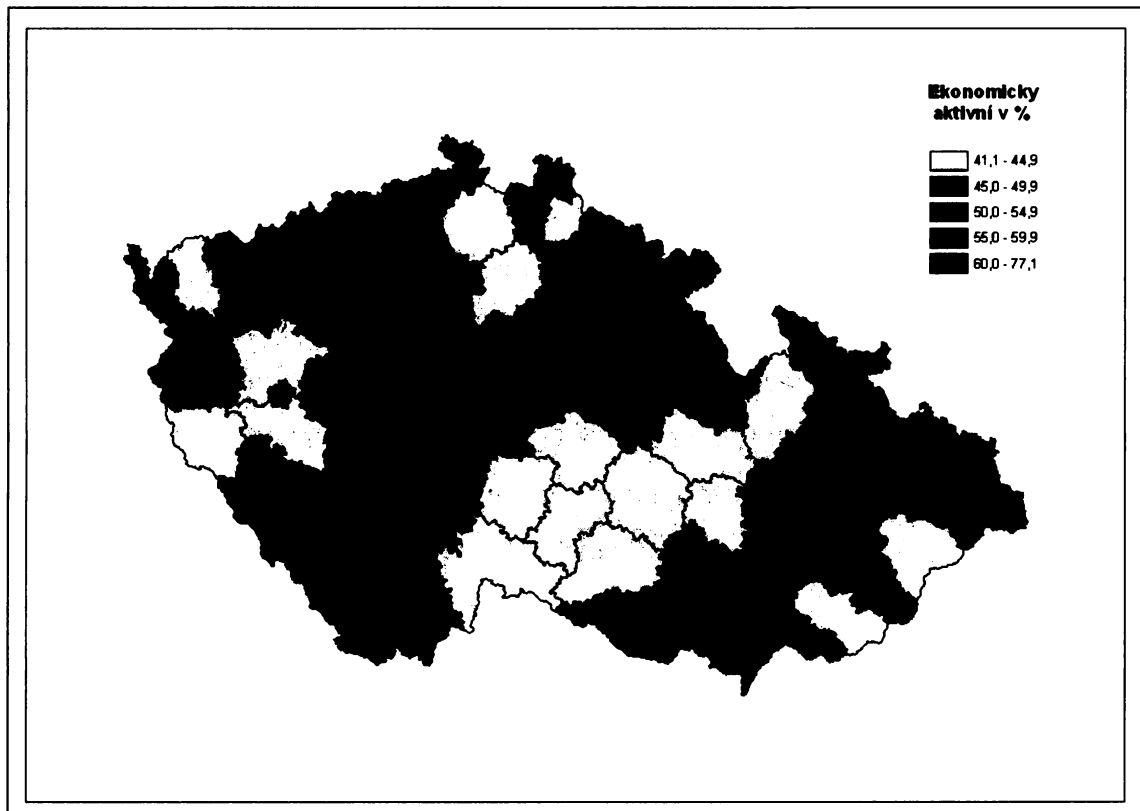
Klíčový obrat ve vývoji terciéru je spojen, ostatně jako u ostatních sektorů, s transformací po roce 1989. V období, které dokumentují sčítání lidu 1991 a 2001, se ekonomická aktivita v terciéru změnila nejdynamičtěji. Plošná terciarizace se nevyhnula žádnému okresu Česka, avšak probíhala s rozdílnou regionální dynamikou (viz obr. 19). Podíly ekonomicky aktivních v terciéru za jednotlivé okresy z posledního sčítání lidu 2001 názorně zachycuje obrázek 18. Nejvyšší podíly vykazovaly městské okresy a v případě Prahy i zázemí hlavního města. Nadprůměrný podíl vykazoval i v nedávné době silně průmyslový okres Kladno, kde po rychlém kolapsu hutnictví a těžby uhlí enormně vzrostla vyjížďka za prací do blízké Prahy s tendencí rekvalifikací na terciární činnosti. Tradičně nízké podíly jsou typické pro periferní oblasti jako je Vysočina aj.

Obr. 17: Ekonomicky aktivní v terciérním sektoru v roce 1961 - okresy Česka

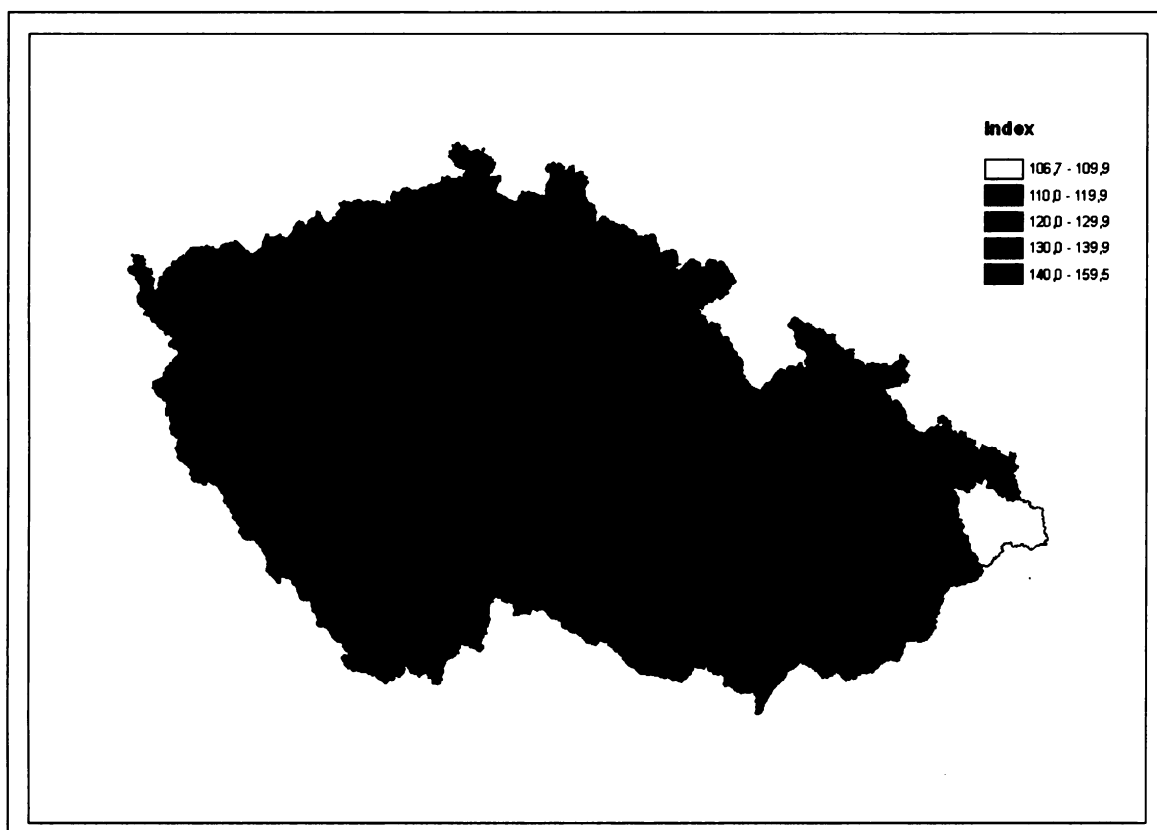
Zdroj dat: Sčítání lidu 1961. Výstup z programu ArcGis.

Obr. 18: Ekonomicky aktivní v terciérním sektoru v roce 2001 - okresy Česka

Zdroj dat: Sčítání lidu 2001. Výstup z programu ArcGis.

Obr. 19: Index vývoje v zastoupení ekonomicky aktivních v terciéru mezi roky 1991 a 2001 (1991 = 100) - okresy Česka

Zdroj dat: Sčítání lidu 1991 a 2001. Výstup z programu ArcGis.

5.1 Vývojová proměnlivost jednotlivých hospodářských sektorů v území

Poslední hodnocení se zabývá vývojovou proměnlivostí a diferenciací jednotlivých hospodářských sektorů na základě údajů o podílech ekonomicky aktivních osob v jednotlivých hospodářských sektorech podle krajů, okresů a vyspělých států.

Územní a časová diferenciacie je zachycena pomocí variačních koeficientů v tabulkách 8, 9 a 10. Plyne z nich, že nejvyšší územní diferenciaci na všech sledovaných úrovních vykazuje primární sektor. Hlavním důvodem jsou specifické přírodní podmínky, které determinují územní výskyt tohoto sektoru. V čase se mění tento charakter pomalu a diferenciacie pouze omezeně.

V případě sekundárního sektoru jsou rozdíly v území nižší. Na úrovni okresů Česka se tyto rozdíly v období socialismu postupně zmenšovaly v důsledku průmyslové nivelizace. Významně se zmenšily rozdíly i mezi vyspělými zeměmi.

Klíčové je ovšem hodnocení terciárního sektoru. Ve všech sledovaných skupinách se rozdíly uvnitř sledovaného souboru významně snižovaly. Tento jev má

pravděpodobně souvislost s postupnou difúzí terciárních aktivit i do regionů s původně jiným dominantním sektorem. V případě kvartérního a kvintérního sektoru můžeme očekávat, že tato nejvyspělejší odvětví budou silně územně koncentrována a tudíž i územní diference bude značná (viz práce Hampl 1998, 2005).

Tab. 8: Hodnoty variačních koeficientů zaměstnanosti v jednotlivých sektorech hospodářství - data za okresy (1961-2001)

Rok	Primární	Sekundární	Terciární
1961	0.483	0.214	0.236
1970	0.488	0.167	0.196
1980	0.471	0.141	0.176
1991	0.434	0.140	0.166
2001	0.515	0.133	0.138

Prameny dat: Sčítání lidu 1961, 1970, 1980, 1991 a 2001. Výpočty autora.

Tab. 9: Hodnoty variačních koeficientů zaměstnanosti v jednotlivých sektorech hospodářství - data za kraje (1961-2001)

Rok	Primární	Sekundární	Terciární
1961	0.435	0.129	0.273
1970	0.436	0.129	0.235
1980	0.416	0.116	0.209
1991	0.377	0.114	0.193
2001	0.460	0.149	0.145

Prameny dat: Sčítání lidu 1961, 1970, 1980, 1991 a 2001. Výpočty autora

Tab. 10: Hodnoty variačních koeficientů zaměstnanosti v jednotlivých sektorech hospodářství - data za vyspělé země (1960-2000)

Rok	Primární	Sekundární	Terciární
1960	0.550	0.211	0.231
1970	0.606	0.143	0.186
1980	0.578	0.104	0.136
1990	0.571	0.122	0.096
2000	0.407	0.140	0.077

Prameny dat: viz příloha 2

Poznámka: data za USA, Kanadu, Japonsko, Irsko, Španělsko, Itálii, Norsko, Finsko, Velkou Británii a Švýcarsko.

Kapitola 6

Srovnání vývoje sektorové struktury Česka a vyspělých zemí

Vývoj sektorové struktury hospodářství je v této kapitole sledován od 60. let 20. století až do současnosti. Hlavním důvodem, proč není sledován delší časový horizont, je dostupnost údajů o jednotlivých státech. I v tomto období však můžeme sledovat výrazný odklon vývoje sektorové struktury hospodářství Česka oproti vyspělých zemí. Právě v tomto období můžeme nalézt deformace, které vznikly v dlouhém, přes 40 let trvajícím období socialismu.

Následující transformační vývoj po roce 1989 rychle změnil naší sektorovou strukturu hospodářství k přirozenější struktuře, která se postupně přibližuje struktuře ve vyspělých státech. Ovšem kvalitativně se česká sektorová struktura hospodářství odlišuje od vyspělých zemí i dnes. Tyto deformace mají svůj historický, politický, společenský a geografický kontext, který má dlouhodobý charakter a určitou setrvačnost. Hlavní zaostalost ve vývoji můžeme pozorovat především v sektoru terciárním, který byl za socialismu značně podhodnocen na úkor primárního a především sekundárního sektoru. Sekundární sektor se orientoval na těžký průmysl s nedostatečně rozvinutou technologickou základnou a opomíjel spotřební průmysl, který byl v „západních“ zemích více rozvinutý. Mnohé další faktory jako technologická zaostalost, znečišťující výroba, neefektivní a extenzivní způsob výroby deformovaly již tak předimenzovaný průmyslový sektor. Všeobecný důraz na kvantitu místo na kvalitu se promítl i do sektorové struktury hospodářství a její výkonnosti.

6.1 Srovnání na základě zaměstnanosti (ekonomické aktivity)

Odlišný vývoj v jednotlivých sektorech hospodářství v Česku a ve vyspělých zemích v období 1970-1990 názorně zachycuje tab. 11. Zaměstnanost v primárním a sekundárním sektoru byla ve všech sledovaných letech významně vyšší v Česku než ve skupině malých a velkých vyspělých zemí. Zatímco v primární sektoru se rozdíl nepřehlušovaly a spíše stagnovaly, v sekundárním a terciárním sektoru se až do roku 1990 zvyšovaly. Nepřirozený vývoj sektorové struktury tak deformoval vzájemnou relaci a proporcii mezi sektory - především sekundárním a terciárním.

Tab. 11: Vývoj zaměstnanosti v sektorové struktuře hospodářství v % (Česko – vyspělé země)

Rok	Sektor	Česko	Země A	Rozdíl	Země B	Rozdíl
		Sektorová struktura v (%)				
1970	I	16.3	9.3	+7.0	10.5	+5.8
	II	49.1	40.7	+8.4	44.7	+4.4
	III	34.6	50.0	-15.4	44.8	-10.2
1980	I	12.3	6.1	+6.2	7.4	+4.9
	II	49.1	34.4	+14.7	39.1	+10.0
	III	38.6	59.5	-20.9	53.5	-14.9
1990	I	10.8	4.8	+6.0	4.9	+5.9
	II	48.7	30.0	+18.7	33.0	+15.7
	III	40.5	65.2	-24.8	62.1	-21.7

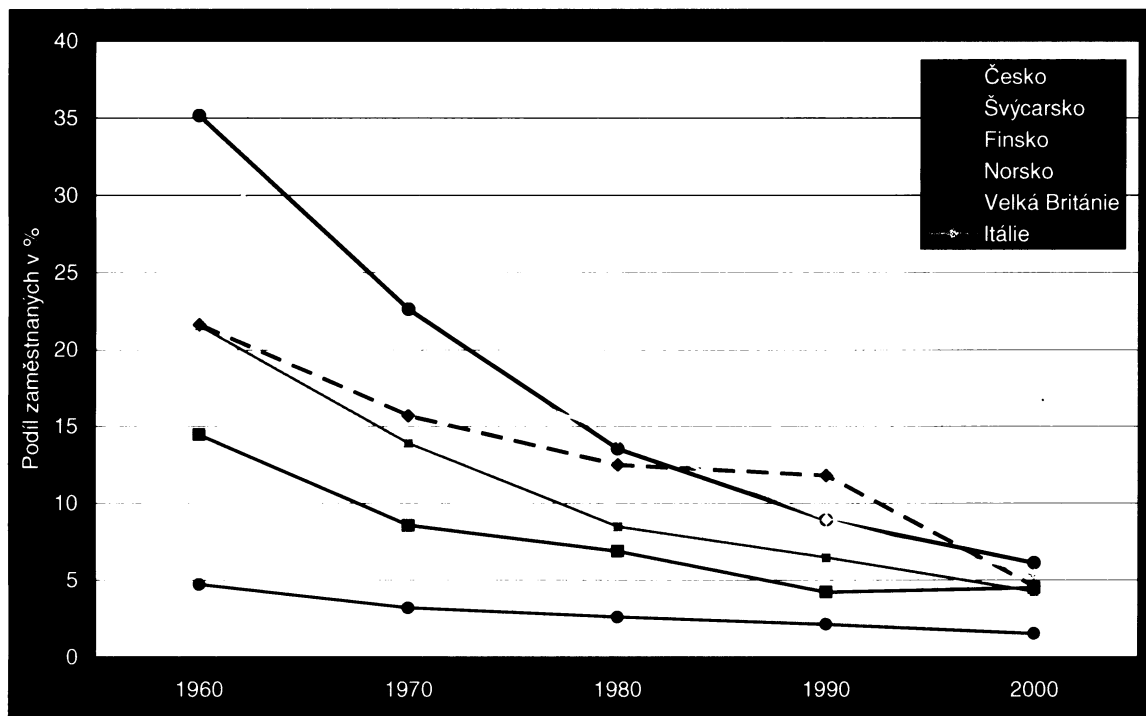
Poznámka: Země A - průměr pro země velikostně srovnatelné s ČR (Belgie, Dánsko, Nizozemsko, Rakousko, Švédsko a Švýcarsko). Země B - průměr za státy v porovnání s ČR velké (Francie, Itálie, Německo a Velká Británie).

Pramen: Převzato z publikace: KOPAČKA, L. (1996): Strukturální změny ekonomiky se zvláštním zřetelem k průmyslu. In: Hampl, M. a kol.: Geografická organizace společnosti a transformační procesy v České republice. Přírodovědecká fakulta UK, Praha, s. 224.

Další mezinárodní srovnání s Českem poskytují následující obrázky 20, 21 a 22. První z nich znázorňuje vývoj primárního sektoru v šesti vybraných evropských zemích, Z obrázku 20 je patrné, že vývoj ve všech zemích směřoval k snížení zaměstnanosti v primárním sektoru. Odlišná však byla dynamika snižování a počáteční stav. Názorný příklad odlišného vývoje se stejným počátečním stavem představuje komparace Česka a Norska. Rychlost poklesu byla v Norsku daleko vyšší než v Česku. Maximálního rozdílu mezi oběma zeměmi pak bylo dosaženo v roce 1990. Další ukázkou pomalého poklesu zaměstnanosti v primárním sektoru Česka je srovnání s Itálií a Finskem. Oba jmenované státy měly na počátku sledovaného období vyšší zaměstnanost v primárním sektoru než Česko, v období 1980-1990 však snížily svůj podíl pod úroveň Česka. V tomto období se zaměstnanost v primárním sektoru téměř nezměnila a nenásledovala

trend, který probíhal ve vyspělých zemích. V průběhu transformačního období po roce 1989 se podíly pracujících v průměru v Česku snížily a byly podobné jako u většiny vyspělých zemí.

Obr. 20: Zaměstnanost v průměru ve vybraných zemích Evropy v %. (1960-2000)

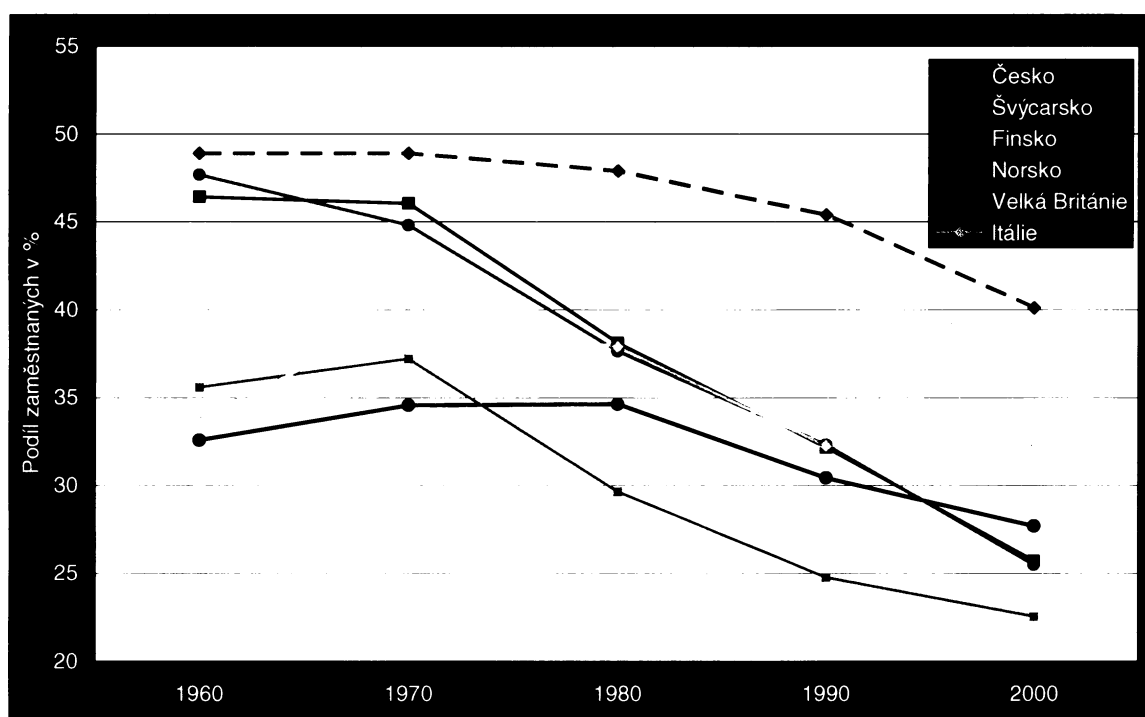

Pramen: OECD: In: <http://www.oecd.org>, ČSÚ: In: <http://www.czso.cz>

Závažnější deformaci sektorové struktury hospodářství v Česku způsoboval předimenzovaný těžký průmysl, který silně ovlivňoval podíl pracujících v sekundárním sektoru. Tato deformace vznikla již za německé okupace a na počátku socialismu a projevovala se masivními investicemi do těžkého průmyslu po vzoru Sovětského svazu. Jasný důkaz odlišného vývoje u nás oproti vyspělým zemím je zachycen v tabulce 11. Pro období 1970-1990 bylo ve vyspělých zemích typické neustálé snižování podílu zaměstnaných v sekundéru. V Česku ovšem probíhalo období stagnace, které se neztotožnilo s vývojem ve vyspělých zemích. Většina vyspělých zemí v důsledku ropné krize přešla od extenzivního způsobu výroby na intenzivní způsob, zatímco státy socialistického bloku včetně Československa tuto změnu ignorovaly (Kopačka 1996, 2004). Jiné srovnání vývoje v Česku a ve vyspělých zemích podává obrázek 21. Důležité je zde srovnání s Velkou Británií a Švýcarskem. Obě jmenované země měly na počátku sledovaného období silné zastoupení sekundárního sektoru podobně jako Česko. V dalším vývoji již můžeme sledovat u obou zemí přechod od extenzivních

forem výroby k intenzivním. Vývoj se projevil rychlým snížením zaměstnanosti v průběhu let 1970-2000. V tomto období poklesl podíl zaměstnaných u obou zemí z hodnot okolo 45 % na 25 %. V Česku se podíl v tomto období snížil „nepatrně“ z 48,9 na 40,1 % (viz příloha 2). Podstatné je připomenout, že k největší změně došlo až po transformačním období, zatímco pro období socialismu byla typická stagnace vývoje. K rozevírání nůžek ve vývoji tak docházelo především v období 1980-1989. Další vývoj po roce 1989 sice napodobil vývoj ve vyspělých zemích, ale výsledné přibližování je na rozdíl od primárního sektoru velmi pomalé.

Obr. 21: Zaměstnanost v sekundéru ve vybraných zemích Evropy v % (1960-2000)

Pramen: OECD: In: <http://www.oecd.org>, ČSÚ: In: <http://www.czso.cz>

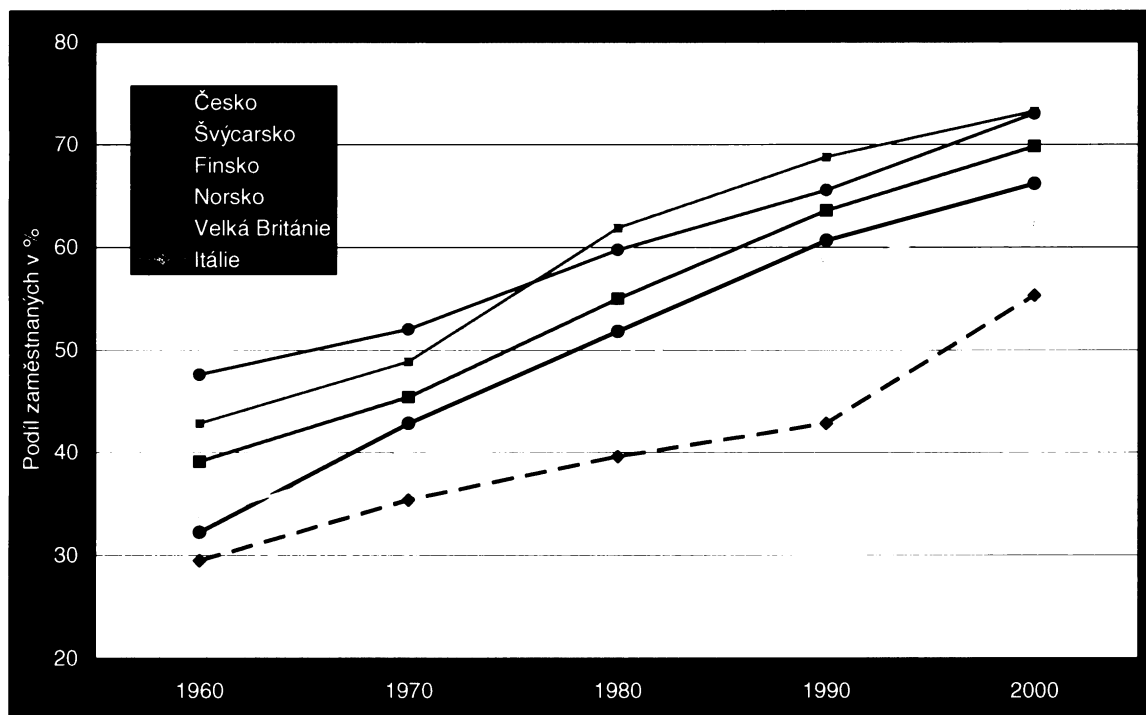
Terciární sektor, který ve většině vyspělých zemích zaměstnává nejvíce osob, byl v Česku značně poddimenzovaný. Důvodem byla jasná preference těžkého průmyslu a dalších výrobních odvětví před službami. K prohlubování rozdílů mezi vyspělými zeměmi a Českem docházelo v celém období 1970-1990. V roce 1990 byl rozdíl mezi malými vyspělými zeměmi a Českem nejvyšší. (viz tab. 11). Kromě zmíněného prohlubování rozdílů je patrné, že počáteční sledovaná úroveň (rok 1960) zaměstnanosti v terciéru byla v Česku velmi nízká a lze ji srovnat jen s tehdy silně agrárním Španělskem či Finskem (viz porovnání Česka s vyspělými zeměmi v příloze 2). Tento

hospodářský sektor byl v období socialismu velmi deformovaný, což dokazuje fakt, že podobně nízkých hodnot jako Česko nedosahovala žádná vyspělá země.

Poměrně rychlá proměna je spojena až s transformačním obdobím po roce 1989, které se vyznačovalo značným přesunem zaměstnaných do terciérního sektoru. Tento fakt byl silně ovlivněn klesající zaměstnaností v priméru i v sekundéru a také snížením celkové ekonomické aktivity obyvatelstva. I v budoucnu můžeme očekávat další sbližování s vyspělými zeměmi, ale patrně pomalejší. Otázkou však zůstává, jakým tempem se bude Česko k vyspělým zemím přibližovat. V počátku transformačního období byla dynamika zaměstnanosti v terciéru vysoká, zatímco dnes se vyvíjí daleko pomaleji, jelikož zaměstnanost v primárním a sekundárním sektoru se již stabilizovala.

Pokud shrneme nejdůležitější změny v sektorové struktuře naší země v transformačním období, můžeme konstatovat, že rychle poklesl počet pracujících v priméru, mírně klesal a poté stagnoval podíl zaměstnaných v sekundéru a významně posílila zaměstnanost v terciérním sektoru. Sektorová struktura hospodářství Česka se postupně přibližuje struktuře vyspělých zemí, v posledních letech však velmi pomalu.

Obr. 22: Zaměstnanost v terciéru ve vybraných zemích Evropy v % (1960-2000)

Pramen: OECD: In: <http://www.oecd.org>, ČSÚ: In: <http://www.czso.cz>

Srovnání sektorové struktury hospodářství Česka a vybraných států Evropské unie k roku 2005 zachycuje tabulka 12 a obrázek 23. Podíl zaměstnaných v primárním sektoru je v Česku nižší než je průměr celé EU. V tomto sektoru tedy Česko následovalo vývoj většiny vyspělých zemí EU. Odlišná situace je u sekundárního sektoru. Podíl zaměstnaných v sekundéru (38,7 %) je vůbec nejvyšší ze všech států EU a významně předstihuje hodnotu za celou EU 25 (24,7 %). Podobně vysoké hodnoty jako Česko vykazují jen některé bývalé socialistické státy. Rychlou přeměnu naší sektorové struktury v první fázi transformace vystřídalo období stagnace, ve kterém se Česko opět odchyluje od vývoje ve vyspělých zemích. Zaměstnanost v terciárním sektoru je ve srovnání se státy EU velmi nízká, nižšího podílu dosahuje pouze Litva a Slovinsko (viz obr. 23)

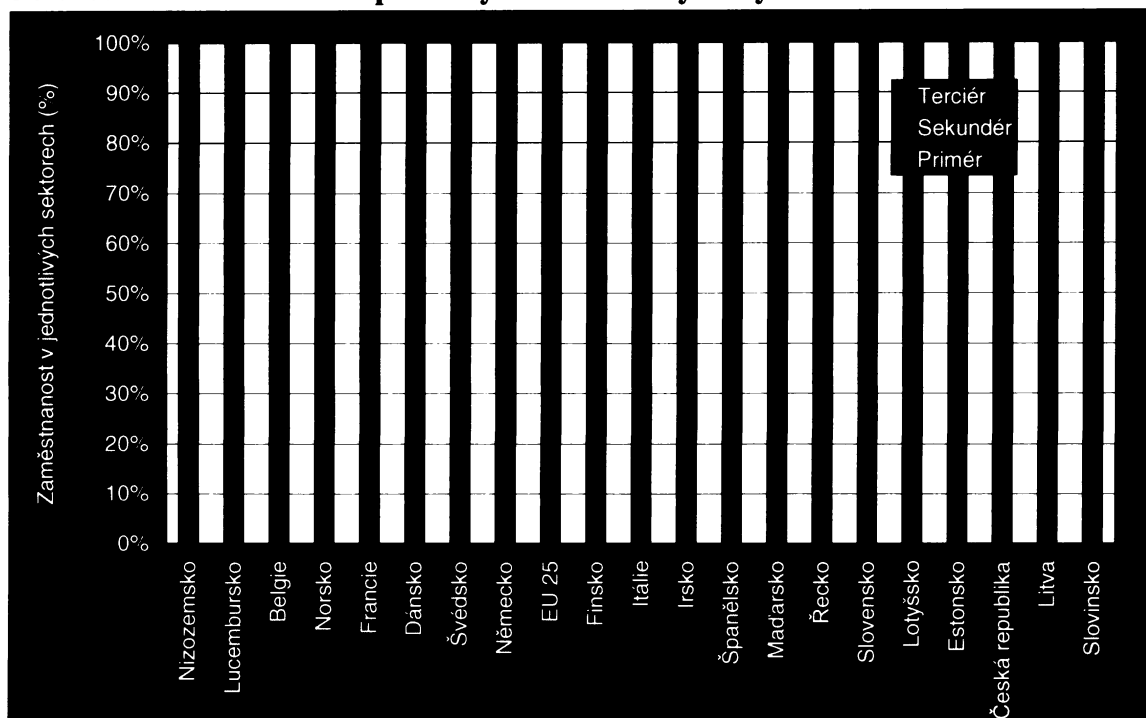
Údaje hodnotící vývoj 16 let po zahájení transformace naznačují deformace v naší sektorové struktuře i dnes. K vytváření diferencí mezi Českem a vyspělými zeměmi napomáhá široce podporovaný průmysl formou investičních pobídek pro zahraniční investory a instalace nových montážních závodů, namísto investic do progresivních odvětví kvartéru či kvintéru.

Tab. 12: Zaměstnanost v hospodářských sektorech vybraných zemí EU v roce 2005

Stát, uskupení	Primér	Sekundér	Terciér
Belgie	1.9	20.5	77.6
Česká republika	3.8	38.3	57.9
Dánsko	3.1	21.2	75.7
Estonsko	5.3	33.7	61.0
Finsko	4.9	25.8	69.4
Francie	3.6	20.5	75.9
Irsko	5.9	27.6	66.6
Itálie	4.0	28.6	67.4
Litva	14.0	29.0	57.0
Lotyšsko	11.2	26.5	62.3
Lucembursko	1.3	20.9	77.9
Maďarsko	4.9	32.4	62.7
Německo	2.2	25.9	71.9
Nizozemsko	3.3	17.3	79.5
Norsko	3.3	19.6	77.1
Řecko ⁵⁾	14.4	22.9	62.7
Slovensko	3.7	33.7	62.6
Slovinsko	10.2	35.2	54.5
Španělsko	5.6	30.1	64.3
Švédsko	2.3	22.3	75.4
EU 25	4.9	24.7	70.4

Zdroj: ČSÚ; In: <http://www.czso.cz>. Pramen dat: Eurostat. ⁵⁾ Odhad

Obř. 23: Zaměstnanost v hospodářských sektorech vybraných zemí EU v roce 2005

Zdroj: ČSÚ: In: <http://www.czso.cz>. Pramen dat: Eurostat

Poznámka: hodnota za Řecko – odhad

6.2 Srovnání založené na ekonomických ukazatelích

Hodnocení na základě ekonomických ukazatelů je velmi omezené, vzhledem k množství dostupných údajů za jednotlivé státy, ale i za Česko. Významným metodickým problémem pro mezinárodní srovnání je odlišný způsob hodnocení výkonnosti ekonomiky v socialistickém a tržním hospodářství. Zatímco v tržních ekonomikách se nejčastěji pro měření výkonnosti ekonomiky používá agregát HDP, případně HNP, v socialistických ekonomikách se převážně používal ukazatel národní důchod nebo společný produkt (viz kapitola 3 - metodika práce). V případě mezinárodního srovnání tedy nemůžeme přímo porovnávat podíly jednotlivých sektorů na agregátním ukazateli, ale spíše vystihnout trendy změn u jednotlivých ukazatelů a států. V období socialismu byl pro Česko užit makroekonomický agregát národní důchod, pro mezinárodní srovnání po transformaci pak ukazatel HDP. V případě vyspělých zemí byl vždy užit ukazatel HDP.

Význam jednotlivých hospodářských sektorů v Česku měřených národním důchodem přibližuje tabulka 13. Vývoj sektorové struktury ve vyspělých zemích měřený HDP pak tabulka 14. Česko během sledovaného období 1948-1983, proměnilo strukturu národního hospodářství jen velmi omezeně oproti vyspělým zemím. Hlavní

změna se týkala primárního sektoru, který ve sledovaném období snížil o polovinu svůj význam na národním důchodu. Neuvěřitelně vysoký podíl však vykazoval sekundární sektor, který zvyšoval svůj podíl až do první poloviny 80 let 20. století, což bylo v příkrém rozporu s tehdejší vývojem ve vyspělých zemích. Terciární sektor se téměř vůbec nerozvíjel a jeho význam v socialistické ekonomice spíše stagnoval. Naopak v ekonomikách vyspělých zemí se jeho význam všeobecně zvyšoval, i když sekundární sektor stále tvořil významnou část HDP. Zajímavou proměnu ve vývoji sektorové struktury hospodářství představuje vývoj v Korejské republice. Zde se v poměrně „krátkém“ období 1965-2001 změnil význam jednotlivých sektorů dokonale ve vztahu k vývojové posloupnosti společnosti. Převažující význam sektorů pro ekonomiku zachycený v tabulce 14 byl v posloupnosti: primární (1965), sekundární (1985), terciární sektor (2001).

Tab. 13: Struktura národního důchodu Česka v letech 1948-1983

Rok	Primární	Sekundární	Terciární
1948	18.8	69.1	12.1
1950	14.8	72.5	12.7
1955	13.5	75.2	11.3
1960	13.3	75.6	11.1
1965	11.9	76.8	11.3
1970	10.2	76.3	13.4
1975	8.8	80.5	10.7
1980	8.3	77.3	14.3
1983	9.2	75.1	15.6

Zdroj dat: Historická statistická ročenka ČSSR

Tab. 14: Tvorba HDP v hospodářských sektorech vybraných zemí v %.

Stát	1965			1985			2001		
	I.	II.	III.	I.	II.	III.	I.	II.	III.
Francie	9	35	56	4	34	62	3	26	71
Itálie	12	41	48	5	39	56	3	30	68
Velká Británie	3	38	59	2	36	62	1	29	70
Belgie	3	36	61	2	33	64	2	27	72
Dánsko	7	32	61	5	24	71	3	26	71
Finsko	12	35	53	7	33	60	4	34	62
Česko	-	-	-	-	-	-	4	41	55
Rakousko	9	41	50	3	38	59	2	33	65
Japonsko	11	34	55	3	41	56	1	32	66
Korejská republika	36	27	37	14	41	45	4	41	54

Zdroj dat: World development report 1987 a 2003.

Poznámka: Součet za jednotlivé sektory se nemusí vždy rovnat 100. Čísla jsou zaokrouhlena na jednotky

Současné srovnání sektorové struktury hospodářství jednotlivých evropských zemí je zachyceno v tabulce 15. Sektorová struktura HDP Česka se v roce 2002 odlišovala od

průměru EU vysokým podílem sekundárního sektoru a nižším zastoupením terciéru. Podobně vysoký podíl na HDP v sekundéru vykazovalo pouze Irsko. Vysoký podíl sekundéru na HDP Irska je možné odůvodnit významnými zahraničními investicemi, které směřovaly do vyspělých průmyslových odvětví. Výkonnost české a irské ekonomiky je ovšem nutné kvalitativně odlišit ve prospěch druhé jmenované ekonomiky. Změnu vyjádřenou snížením podílu sekundéru na HDP a naopak posílení terciárního sektoru, lze těžko očekávat, vzhledem k značným investicím, které v současné době plynou do průmyslových odvětví v Česku. V budoucnu snad lze očekávat investice i do progresivnějších odvětví, které zvýší podíl terciéru, kvartéru a kvintéru na HDP Česka. Na závěr je nutné dodat, že *vyspělost jednotlivých ekonomik přímo nemusí ovlivňovat jejich hospodářská struktura, ale spíše kvalita samotných struktur*. Jako příklad může sloužit zmíněný příklad Česka a Irska.

Tab. 15: Podíl jednotlivých hospodářských sektorů na HDP zemí EU za rok 2002 v %

Stát, skupina států	Primér	Sekundér	Terciér
EU 15	1.9	25.0	73.2
Belgie	1.1	24.1	74.8
Dánsko	2.1	22.6	75.3
Finsko	3.2	27.6	69.2
Francie	2.4	22.7	75.0
Irsko	3.0	37.5	59.6
Itálie	2.4	25.3	72.3
Lucembursko	0.6	18.0	81.4
Německo	1.0	26.7	72.2
Nizozemsko	2.3	22.9	74.8
Portugalsko	3.2	24.7	72.1
Rakousko	2.2	28.7	69.2
Řecko	6.4	20.2	73.4
Španělsko	3.0	26.8	70.1
Švédsko	1.6	24.7	73.7
Velká Británie	0.9	23.9	75.2
Nové členské státy	3.1	27.9	69.0
Česko	2.9	33.9	63.2
Estonsko	4.8	26.1	69.1
Kypr	3.9	19.2	76.9
Litva	6.3	27.0	66.7
Lotyšsko	4.2	22.0	73.8
Maďarsko	3.3	26.7	70.0
Malta	2.2	22.3	75.5
Polsko	2.7	26.5	70.8
Slovensko	4.1	28.5	67.4
Slovinsko	2.8	31.5	65.7
EU 25	1.9	25.1	73.0

Zdroj: ČSÚ: In: <http://www.czso.cz>. Pramen dat: Eurostat

Kapitola 7

Závěr

V závěru své bakalářské práce shrnuji nejdůležitější poznatky a odpovědi vztahující se ke stanoveným cílům práce a dvěma hypotézám.

Pro objektivní hodnocení vývoje sektorové struktury hospodářství Česka v posledních 90 letech bylo nutné čerpat informace z různých vědních oborů. Na základě těchto informací jsem se mohl zabývat dlouhodobým vývojem v různých kontextech.

Významným pomocníkem při zkoumání této nelehké problematiky bylo mezinárodní srovnání, které pomohlo odhalit deformace ve vývoji naší sektorové struktury hospodářství. Hloubka analýzy jednotlivých zkoumaných kapitol a podkapitol byla významně ovlivněna množstvím dostupných údajů v jednotlivých časových periodách. Práce se poměrně detailně zabývala dvěma transformacími obdobími, socialistickým (1948-1989) a polistopadovým (1989-dosud), která jsou nejdůležitější pro hledání odpovědí na dvě zvolené hypotézy. Ostatní období jsou zpracována méně detailně, ale snaží se přiblížit základní trendy a výchozí pozice české sektorové struktury hospodářství.

Hlavní hypotéza předpokládala, že v období socialismu byla sektorová struktura výrazně deformována a její vývoj byl odlišný od objektivních tendencí vývoje a změn ve vyspělém světě.

Tato hypotéza se plně potvrdila - ***v období socialismu byla sektorová struktura českého hospodářství významně deformována.*** Její vývoj byl výrazně ovlivněn vnějšími faktory, především geopolitickou polohou země a z toho plynoucí

geoekonomickou orientací, která se v průběhu sledovaného období zásadním způsobem měnila. Dobrovolná či nedobrovolná integrace české ekonomiky v jednotlivých významných obdobích zásadně ovlivnila její strukturu. Domácí politické a ekonomické aspekty generované ryze vnějšími okolnostmi určovaly míru preference jednotlivých hospodářských odvětví a oborů (sektorů) a charakter geografického rozmístění ekonomických aktivit.

Nejrozsáhlejší deformace sektorové struktury nastaly ve dvou totalitních obdobích: **za protektorátu Čechy a Morava** (německá okupace) a v obdobím směru, ale ještě významněji, **v období socialismu** (v rámci sovětského bloku, od srpna 1968 v podmínkách sovětské vojenské okupace). Tyto deformace se projeví zejména v přednostním zaměření na těžký průmysl na úkor rozvoje terciárního sektoru. Preference těžkého průmyslu měla svůj původ v militarizaci ekonomiky v období protektorátu i počátečním období socialismu.

Průkazné doklady o deformaci naší sektorové struktury hospodářství v období socialismu jsou obsaženy v kapitole 6, kde je detailně popsán odlišný vývoj oproti vyspělým zemím. **Deformace se v socialistickém období projevovala především vysokým zastoupením sekundárního sektoru i sektoru primárního na úkor terciárního.** Tyto rozdíly se navíc v čase zvyšovaly v důsledku stagnace vývoje, ke které významně přispěla okupace Sovětským svazem a jeho satelity v srpnu 1968 a následné období normalizace. Nejmarkantnější rozdíly oproti vývoji ve vyspělých zemích byly zaznamenány v konečné etapě socialismu.

Obrat přišel až v souvislosti s transformací naší ekonomiky po roce 1989. Významná proměna politických, ekonomických, legislativních a dalších podmínek měla zásadní vliv na vývoj sektorové struktury hospodářství. V tomto klíčovém období dynamicky poklesl podíl zaměstnaných v priméru i sekundéru a naopak posílil význam terciárního sektoru. Sektorová struktura Česka se tak navrátila k přirozenější struktuře, která se postupně přibližuje struktuře vyspělých zemí. V prvních letech po transformaci byla dynamika změn vysoká, zatímco později se významně zpomalila. Divergenční tendence vývoje v socialistickém období jsou patrné i dnes. Deformace, které v tomto období vznikly, mají značnou časovou působnost a lze je měnit pouze v dlouhodobém horizontu vhodnou stimulací progresivních odvětví. Transformační vývoj sice významně změnil naší sektorovou strukturu hospodářství a přispěl ke konvergenci, ale v případě srovnání s vyspělými zeměmi je kvalita a progresivita struktury stále nízká.

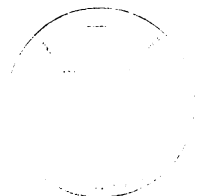
Druhá hypotéza předpokládala, že pronikavé změny sektorové struktury hospodářství se výrazně promítly do regionálního rozmístění hospodářských aktivit v území.

Vývoj sektorové struktury hospodářství byl významně ovlivněn i z regionálního hlediska. *Především direktivní způsob rozhodování o lokalizaci nových průmyslových podniků v období socialismu, který obsahoval silné vyrovnávací aspekty a vedl k všeobecné nivelizaci, způsobil značné deformace v rozmístění hospodářských aktivit.* Tento model však nemohl potlačit přirozené geografické podmínky, předpoklady a rozdíly ve zdrojích. Závažné deformace se projevily především v silně industrializovaných regionech uhelných pánví, kde vlivem masivního rozvoje těžkého průmyslu vznikly značné ekologické škody. Většina těchto regionů měla vlivem preferovaného průmyslu slabě rozvinutý terciární sektor. V transformačním období pak tyto přeindustrializované regiony trpěly silnou nezaměstnaností, která byla spojena právě s problémy strukturálního rázu. *Z regionálního hlediska byla velmi významná socialistická průmyslová nivelizace.* Rozdíly v zaměstnanosti v sekundárním sektoru se mezi okresy v čase zmenšovaly, ovšem často za cenu nevhodné lokalizace průmyslových podniků. Dalším typickým rysem pro většinu českých okresů byl nedostatečně rozvinutý terciární sektor. K obratu ve vývoji dopomohla až transformace po roce 1989. V transformačním období se plošná terciarizace nevyhnula žádnému okresu Česka a regionální rozdíly se významně snížily.

Z územního hlediska můžeme konstatovat odlišnou dynamiku vývoje a územní koncentrace u jednotlivých sektorů. Primární sektor je významně koncentrován pouze v některých regionech a regionální vzorec se v čase příliš nemění. Toto konstatování platí v rámci českého regionálního srovnání a také v případě srovnání mezi vyspělými zeměmi. Sekundární a především terciární sektor se v území i v čase mění dynamičtěji. Území diferenciací je nižší a v čase se snižuje, což je podstatný rozdíl oproti primárnímu sektoru. Důležitým poznatkem je především postupná homogenizace územního rozmístění terciárních aktivit v území. Tyto tendence byly zaznamenány v případě všech zkoumaných měřítkových úrovních.

LITERATURA A DALŠÍ ZDROJE

- BELL, D. (1973): The coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting, New York, Basic Books.
- BLAŽEK, J., UHLÍŘ, D. (2002): Teorie regionálního rozvoje. Nástin, kritika, klasifikace. Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum, Praha, 211 s. ISBN 80-246-0384-5.
- CIHELKOVÁ, E. a kol. (1997): Světová ekonomika. ETC publishing Praha, Praha, 257 s. ISBN 80-86006-48-4
- FIALOVÁ, H. (1998): Malý ekonomický výkladový slovník. 4. rozšířené vydání. A plus, Praha, 167s. ISBN 80-902514-0-4
- HAMPL, M. a kol. (1996): Geografická organizace společnosti a transformační procesy v České republice. Přírodovědecká fakulta UK, Praha, 395 s. ISBN 80-902154-2-4.
- HAMPL, M. (1998): Realita, společnost a geografická organizace: hledání integrálního řadu. Přírodovědecká fakulta UK, Praha, 110 s. ISBN 80-902154-7-5.
- HAMPL, M. (2005): Geografická organizace společnosti v České republice: Transformační procesy a jejich obecný kontext. Přírodovědecká fakulta UK, Praha, 147 s. ISBN 80-86746-02-X.
- HOLMAN, R. (2000): Transformace české ekonomiky. CEP, Praha, 106 s. ISBN 80-902795-6-2.
- HOLUB, A. (1997): Moderní ekonomický růst a strukturální změny ve světové ekonomice. In: CIHELKOVÁ, E. a kol. (1997): Světová ekonomika. ETC publishing Praha, Praha, 257 s.
- HOLUB, A. (2003): Česká ekonomika na cestě do Evropské unie. VŠE, Praha, 237 s. ISBN 80-86419-43-6.
- KOPAČKA, L. (1992a): Vývoj struktury československého hospodářství. In: Geografické rozhledy, ročník 1, č.6, s. 120-123.
- KOPAČKA, L. (1992b): Změny v geografickém rozmístění čs. průmyslu 1962-1988. In: Sborník ČGS, ročník 97, č.3, s. 152-171.
- KOPAČKA, L. (1993): Český průmysl ve víru změn. In: Geografické rozhledy, ročník 3, č.1/93-94, s. 5-8.

- KOPAČKA, L. (1996): Strukturální změny ekonomiky se zvláštním zřetelem k průmyslu. In: Hampl, M. a kol.: Geografická organizace společnosti a transformační procesy v České republice. Přírodovědecká fakulta UK, Praha, s. 219-238.
- KOPAČKA, L. (2004): Geografie: Česká republika 4 pro střední školy. Praha, SPN. Kap.10. Přehled hospodářského vývoje České republiky. s. 40-50. ISBN 80-7235-266-0.
- MADISSON, A. (2001): The World Economy (a millennial perspective). OECD, Paris, 383 s. ISBN 92-64-18608-5
- MLČOCH, L., MACHONIN, P., SOJKA, M. (2000): Ekonomické a společenské změny v české společnosti po roce 1989 (alternativní pohled). Karolinum, Praha, 273 s. ISBN 80-246-0119-2
- PRŮCHA, V. a kol. (2004): Hospodářské a sociální dějiny Československa v letech 1918-1992, 1.díl, období 1918-1945. DOPLŇEK, Brno, 578 s. ISBN 80-7239-147-X.
- PŮLPÁN, K. (1993): Nástin českých a československých hospodářských dějin do roku 1990, 1.díl. Univerzita Karlova, Praha, 304 s. ISBN 80-7066-785-0
- SRB, V. (2004): Tisíc let obyvatelstva českých zemích. Karolinum, Praha, 275 s. ISBN 80-246-0712-3
- Demografická příručka (1982): Federální statistický úřad, Praha, 314 s.
- Historická statistická ročenka ČSSR (1985): Federální statistický úřad, Státní nakladatelství technické literatury, Praha, 910 s.
- Sčítání lidu v Republice československé ze dne 1. prosince 1930. Díl II, Povolání obyvatelstva. Část 3, povolání a sociální rozvrstvení obyvatelstva podle národnosti a podle náboženského vyznání (1935): Státní úřad statistický, Praha, 1935, 256 s.
- Sčítání lidu, domů a bytů v Československé socialistické republice k 1. březnu 1961. Díl II, Sociální, ekonomická a profesionální skladba obyvatelstva (1965): Ústřední komise lidové kontroly a statistiky, Praha, 373 s.
- Sčítání lidu, domů a bytů k 1. 12. 1970 : tabulky za ČSR : sociální, odvětvové, profesionální a věkové složení obyvatelstva (1974): Federální statistický úřad, Praha, 326 s.
- Sčítání lidu, domů a bytů 1980 (1982): Federální statistický úřad, Praha, 303 s.
- Sčítání lidu, domů a bytů k 3.3.1991 - základní údaje za republiky, kraje a okresy : Česká republika (1992): Federální statistický úřad, Praha, 193 s.
- Školní atlas československých dějin: (1986): Geodetický a kartografický podnik v Praze, Praha.
- World Development Report (1987): The World Bank, Oxford University Press. ISBN 0-19-520562-6
- World Development Report (2003): The World Bank, Oxford University Press. ISBN 0-8213-5151-6
- OECD: In: <http://www.oecd.org>
- ČSÚ: In: <http://www.czso.cz>

Přílohy

Příloha 1: Vývoj sektorové struktury hospodářství jednotlivých Českých krajů z dat sčítání lidu 1961, 1970, 1980, 1991 a 2001. (podíl ekonomicky aktivních v %)

Kraj	1961			1970		
	Primér (%)	Sekundér (%)	Terciér (%)	Primér (%)	Sekundér (%)	Terciér (%)
Praha	1.0	45.7	53.3	1.2	36.3	62.5
Středočeský kraj	24.7	49.9	25.4	19.2	48.3	32.5
Jihočeský kraj	36.4	38.8	24.8	26.1	41.5	32.3
Plzeňský kraj	27.2	45.9	26.9	19.7	45.7	34.6
Karlovarský kraj	12.4	54.2	33.4	10.2	51.7	38.1
Ústecký kraj	14.5	57.0	28.4	10.5	55.0	34.5
Liberecký kraj	14.7	60.2	25.1	11.2	58.2	30.5
Královéhradecký kraj	23.7	51.0	25.3	17.6	50.7	31.7
Pardubický kraj	26.6	48.3	25.1	18.9	49.8	31.2
Vysočina	38.8	39.8	21.4	28.8	41.4	29.8
Jihomoravský kraj	24.4	49.4	26.1	16.5	49.5	33.9
Olomoucký kraj	25.0	47.7	27.3	17.5	50.5	32.0
Zlínský kraj	23.3	55.1	21.6	15.3	57.4	27.3
Moravskoslezský kraj	13.8	60.7	25.5	8.6	58.5	32.9
Česko	20.9	50.3	28.8	14.8	49.3	35.9

Kraj	1980			1991		
	Primér (%)	Sekundér (%)	Terciér (%)	Primér (%)	Sekundér (%)	Terciér (%)
Praha	1.3	35.3	63.4	1.9	31.8	66.3
Středočeský kraj	15.7	48.6	35.7	14.9	45.8	39.4
Jihočeský kraj	20.5	43.7	35.8	19.5	41.6	39.0
Plzeňský kraj	16.5	46.4	37.1	16.0	42.9	41.1
Karlovarský kraj	8.8	50.9	40.4	9.1	46.9	44.0
Ústecký kraj	8.7	54.1	37.2	8.8	49.8	41.4
Liberecký kraj	9.0	57.9	33.1	9.8	54.5	35.8
Královéhradecký kraj	13.3	51.0	35.7	14.2	48.0	37.9
Pardubický kraj	15.2	51.4	33.4	15.1	48.4	36.5
Vysočina	22.7	46.9	30.3	21.4	45.9	32.7
Jihomoravský kraj	13.2	49.9	36.9	12.8	46.2	40.9
Olomoucký kraj	14.3	50.5	35.2	14.1	48.0	37.9
Zlínský kraj	13.5	56.2	30.3	14.6	52.5	32.9
Moravskoslezský kraj	7.2	58.3	34.4	7.8	51.4	40.8
Česko	12.0	49.5	38.5	12.0	46.3	41.7

Poznámka: tabulka pokračuje na následující straně

Příloha 1: Vývoj sektorové struktury hospodářství jednotlivých Českých krajů z dat sčítání lidu 1961, 1970, 1980, 1991 a 2001. (podíl ekonomicky aktivních v %)

Kraj	2001			Index vývoje 2001/1991		
	Primér (%)	Sekundér (%)	Terciér (%)	Primér (%)	Sekundér (%)	Terciér (%)
Praha	0.6	22.2	77.1	30	70	116
Středočeský kraj	5.3	40.1	54.6	36	88	139
Jihočeský kraj	8.0	41.6	50.4	41	100	129
Plzeňský kraj	6.8	42.8	50.5	42	100	123
Karlovarský kraj	3.2	42.1	54.7	36	90	124
Ústecký kraj	3.5	41.8	54.6	40	84	132
Liberecký kraj	3.0	50.0	47.0	31	92	131
Královéhradecký kraj	5.6	44.3	50.1	40	92	132
Pardubický kraj	6.6	44.8	48.6	44	93	133
Vysočina	10.2	46.8	43.0	48	102	131
Jihomoravský kraj	5.3	40.2	54.5	41	87	133
Olomoucký kraj	6.2	43.3	50.5	44	90	133
Zlínský kraj	4.2	49.2	46.6	29	94	142
Moravskoslezský kraj	3.0	43.3	53.7	39	84	131
Česko	4.7	40.7	54.5	40	88	131

Prameny dat: Sčítání lidu 1961, 1970, 1980, 1991 a 2001. Výpočty autora.

Poznámka: Podíly zaměstnaných ze sčítání lidu 1991 a 2001 byly metodicky upraveny z důvodu vysokého počtu osob s klasifikací nezjištěné odvětví. Blíže v kapitole 3 metodika práce.

Příloha 2: Zaměstnanost v hospodářských sektorech vybraných zemí v %.

Stát Rok	Česko			Švýcarsko			Itálie		
	I.	II.	III.	I.	II.	III.	I.	II.	III.
1960	21.6	48.9	29.5	14.5	46.4	39.1	32.6	33.9	33.5
1970	15.7	48.9	35.4	8.6	46.0	45.4	20.2	39.5	40.3
1980	12.5	47.9	39.6	6.9	38.1	55.0	14.3	37.9	47.8
1990	11.8	45.4	42.8	4.2	32.2	63.6	8.9	32.3	58.8
2000	4.6	40.1	55.3	4.5	25.7	69.8	5.4	32.4	62.2
Stát Rok	USA			Velká Británie			Kanada		
	I.	II.	III.	I.	II.	III.	I.	II.	III.
1960	8.5	35.1	56.4	4.7	47.7	47.6	13.2	32.7	54.1
1970	4.5	34.4	61.1	3.2	44.8	52.0	7.6	30.9	61.4
1980	3.6	30.5	65.9	2.6	37.6	59.7	5.2	28.6	66.1
1990	2.9	26.2	70.9	2.1	32.3	65.5	4.3	24.5	71.2
2000	2.6	23.0	74.4	1.5	25.5	73.0	3.3	22.6	74.1
Stát Rok	Finsko			Norsko			Irsko		
	I.	II.	III.	I.	II.	III.	I.	II.	III.
1960	35.2	32.6	32.2	21.6	35.6	42.8	37.3	23.7	39.0
1970	22.6	34.6	42.8	13.9	37.2	48.9	27.1	29.9	43.1
1980	13.5	34.6	51.8	8.5	29.7	61.9	18.3	32.5	49.2
1990	8.9	30.4	60.6	6.5	24.8	68.8	15.2	28.7	56.1
2000	6.1	27.7	66.2	4.3	22.5	73.2	7.9	28.8	63.2
Stát Rok	Španělsko			Japonsko					
	I.	II.	III.	I.	II.	III.			
1960	42.0	31.8	26.2	30.2	28.5	41.3			
1970	29.5	37.2	33.3	17.4	35.7	46.9			
1980	19.3	36.0	44.7	10.4	35.3	54.2			
1990	11.5	33.8	54.7	7.2	34.1	58.7			
2000	6.6	31.3	62.1	5.1	31.2	63.7			

Pramen: OECD: In: <http://www.oecd.org>, ČSÚ: In: <http://www.czso.cz>

Poznámka: Označení I, II, III v tabulce označuje jednotlivé sektory tj. primární, sekundární a terciární.